

2010 Yılı ve Sonrası DKAB Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Saygı ve Hoşgörü Değerleri Bağlamında Diğer Dinlerin Öğretimi Ramazan GÜREL*

Özet

Yüce değerleri karakterlerde yerleştirebilmek, erdemli bir hayatı insan için mümkün hale getirebilecek en önemli husustur. İletişim kurabilen, sosyal bir varlık olmasına bağlı olarak insanın başkalarıyla birlikte yaşama, ötekiyle aynı ortamı paylaşma gibi özellikleri üzerine temellendirilmiş olan saygı ve hoşgörü değerleri de bu yüce değerler arasındadır. Bir kutsala bağlanma, inanma realitesi tarih boyunca insanlık için farklı tezahürlerle kendisini göstermiş; iman ve inanç noktasında farklı birçok din ve yorum tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu durum, farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşayabilmesi, diğer din mensuplarının tercih ve fikirlerine toleransla yaklaşabilme tecrübesine duyulan ihtiyaç açısından hoşgörü ve saygı değerlerini gündeme getirmiştir. Bu nedenle hoşgörü ve saygı değerleri hususunda öğrencilerde küçük yaşlardan itibaren farkındalık uyandırılması ve bu değerlerin okullar vasıtasıyla bireylerde yerleştirilmesi büyük önem arz eder. Bu amaçla ailede gerçekleştirilen teorik ve pratik uygulamalara ek olarak ülkemizde örgün eğitim kurumlarında saygı, hoşgörü, ötekine bakış gibi çoğulcu değerlerin öğretiminin DKAB dersleri aracılığıyla olması hedeflenmiş; ilgili değerler ve diğer dinler konusu öğretim programlarında ve ders kitaplarında yerini almıştır. Bu çalışmanın amacı, 2010 yılı ve sonrası DKAB ders programları ve ders kitaplarında saygı ve hoşgörü değerleri bağlamında diğer dinlerin öğretiminin mahiyetini mukayeseli olarak ortaya koymaktır. Bu doğrultuda 2010 yılı ve sonrası yürürlükte olan programlar ve ders kitapları, din eğitimi alanının konu ile ilgili literatürü ışığında incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Değer, Saygı, Hoşgörü, Diğer Dinler, DKAB Dersi.

Teaching Other Religions in the Context of Respect and Tolerance Values in Curriculum and Textbooks In the Year 2010 and Beyond

Abstract

Embracing supreme values in characters is the most important issue that can make a virtuous life possible for human beings. The values of respect and tolerance based on the characteristics of people living together, sharing the same environment with others depending on whether they are communicable

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı.

or social beings, are among these prime values. The attaching to a sacred, the reality of believing has shown itself different manifestations for humanity throughout history; many different religions and interpretations have taken place in the history scene at the point of faith and belief. This situation has proposed the values of tolerance and respect for agenda in terms of the need to experience the coexistence of people who have different beliefs and the experience of tolerating the preferences and ideas of other religions. For this reason, it is important to raise awareness for students about values of tolerance and respect from early ages and make adopt to individuals these values by schools. For this purpose, following the theoretical and practical applications carried out in the family, in our country it has been aimed to teach the pluralistic values such as respect, tolerance and other view in the formal education institutions by means of the Religious Culture and Moral Knowledge courses; related values and other religions subject have taken place in the curriculum and textbooks. The aim of this study is to compare the teaching of other religions in terms of respect and tolerance values in the curriculum and textbooks of DKAB in 2010 and beyond. In this direction, the programs and textbooks in force in 2010 and beyond will be examined and evaluated in the light of the relevant literature in the field of religious education.

Keywords: Value, Respect, Tolerance, Other Religions, Religious Culture and Moral Knowledge Course.

Giriş

Din ve inanç öğretimi, ailede temelleri atılan ve ebeveynin öncelikli olarak sorumluluk alması gereken bir konudur. Bununla birlikte dünyada farklı yaklaşım ve uygulamalar, din ve inanç öğretiminin okulun bir parçası olarak da değerlendirilmesini öne çıkarmaktadır. Bu olumlu bakış açısı, günden güne çoğulcu bir yapıya sahip olmaya başlayan toplumlarda okullar vasıtasıyla bireylerin hem kendi inançlarını hem de başka inançları tanıması ve anlamaya çalışması yönüyle son derece değerli görülmelidir.¹ Bu manada özel bir görevi üstlenmekte olan okullarda din derslerinin içeriğinin nasıl olacağını belirleme noktasında tartışılan en önemli hususlardan biri, farklı dinlere ait bilgilere müfredatta yer verilip verilmeyeceği konusudur. Diğer dinlere ait bilgilerin din dersleri müfredatı içinde yer alması durumunda bu bilgilerin öğretiminde nasıl bir yaklaşımın takip edileceği meselesi önemli bir parametre halini almakta, bu noktada çoğulcu din eğitimi yaklaşımları akla gelmektedir. Çok sayıda çoğulcu din eğitimi yaklaşımı bulunmakla birlikte bu yaklaşımlardan bazılarının diğerlerine nazaran daha öne çıktığı görülür. Örneğin

¹ Mahmut Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*, DEM Yayınları, İstanbul, 2018, s. 17.

Grimmit tarafından geliştirilen “dini öğrenme, dinden öğrenme, din hakkında öğrenme” yaklaşımları; Ziebertz’in tasnifiyle “tek dinli, çok dinli, dinler arası yaklaşım”, “fenomenolojik yaklaşım”, “yorumlayıcı yaklaşım”, “sosyal bilimler yaklaşımı”, “mezhepler-dinler arası yaklaşım”, mezhepler-dinler üstü” yaklaşım güncel olarak en çok dillendirilen çoğulcu din eğitimi yaklaşımlarıdır.² Bu yaklaşımlar çerçevesinde ülkemizde de özellikle son dönemde uygulanan programlarda davranışçı yaklaşımdan uzaklaşılarak öğrencinin merkeze alındığı, yapılandırıcı bir anlayış takip edilmiş ve bu anlayış doğrultusunda program ve ders kitapları hazırlanmaya başlanmıştır. Din bilimsel bir yaklaşımla diğer dinlerin sunumu özelinde de “dinler arası açılımlı bir” bakış açısı geliştirilmeye çabalanmıştır.³

Din eğitiminde çoğulcu anlayış, örgün eğitimde din derslerinde farklı dinlerin ve bu dinlere ait değerlerin diyalojik olarak⁴ öğretilmesini öngörmektedir. Bu durum, aynı ortamda farklı kültür ve inançların temsil edilmesini beraberinde getirir. Bu tarz bir temsilin bir ayrışmaya ve çatışmaya neden olabileceğini savunanlar olmuştur.⁵ Buna rağmen kültür ve inançların farklı yollarla kaynaşmaları dünya barışı için umut verici bir gelişme olarak da kabul edilmiştir. Bu doğrultuda dünyanın farklı yerlerinde eğitim-öğretim faaliyetleri yoluyla da adımlar atılmıştır. Bu adımların en önemlilerinden biri, Oslo’da 2009 yılında Avrupa Konseyi’ne üye ülkelerdeki eğitim kurumlarında gerçekleştirilen din eğitimi konularıyla ilgili bir merkezin kurulmuş olmasıdır.⁶ Yine Avrupa Konseyi’nin girişimleri ile yayını gerçekleşen “Dini Farklılık ve Kültürlerarası Eğitim: Okullar İçin Referans Kitabı”; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın faaliyetleri aracılığıyla okuyucuyla buluşturulan “Toledo Devlet Okullarında Dinler ve İnançlar Hakkında Öğrenme İlkeler Kılavuzu” isimli eserler yoluyla dinin, kültürün kurucu unsurlarından birisi olduğu vurgusu yapılmıştır. Yine bu yayınlar vasıtasıyla manevi yönü ağırlıkta olan

² Cemil, Osmanoğlu, *Çoğulcu Din Eğitimi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi*, Nobel Yay., Ankara 2016, s. 98.

³ Osmanoğlu, *Çoğulcu Din Eğitimi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi*, s. 93.

⁴ Osmanoğlu, *Çoğulcu Din Eğitimi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi*, s. 93.

⁵ Muhammet Şevki, Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi (Yeni paradigma ihtiyacı)*, Nobel Yayınları, Ankara, 2011, s. 149, 155, 168; Salih, Yeşil, “Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zekâ”, *KMU İİBF Dergisi* (2009), 11/16, s. 105. 100-131; Ahmet, Yemencici, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Diğer Dinlere ve Mensuplarına İlişkin Yaklaşımları (Nitel Bir Çalışma)”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2014, c. VIII, sayı: 15, s. 155.

⁶ İlgili merkez hakkında bk. <http://www.theewc.org/content/about.ewc/history.of.the.centre/>, erişim tarihi: 30.05.2019.

konularla din, ahlak ve değerler alanına giren konuların öğretiminde daha kapsayıcı ve kuşatıcı bir yaklaşım önerilmiştir.⁷

Farklı inanç mensuplarının uyum içerisinde bir arada yaşaması olgusu, ikili ilişkilerde en önemli değerlerden olan saygı ve hoşgörü değerleri çerçevesinde anlaşılmalıdır. Bu bağlamda eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde saygı ve hoşgörü erdemlerine yönelik değer öğretimi uygulamalarına daha çok yer verilmeye başlanmıştır. Bilhassa çoğulcu, demokratik toplumlarda din eğitimi faaliyetlerinin pratikteki yansımaları hususunda hoşgörü ve saygı değerlerinin kendine has bir yeri vardır. Zira çağdaş din eğitimi anlayışlarından biri olan çoğulcu din eğitimi, ötekine saygı ve pozitif hoşgörü yorumuna dayanır. Buna göre ötekine saygı ve hoşgörü kavramları, başat çoğunluğa tanınan tüm sosyo-kültürel hakların toplumun diğer kesimlerine de tanınması ilkesinden ilhamını alır. Bu durumun bir neticesi olarak kişinin, kendi fikir ve inançları onun için nasıl doğru, iyi ve geçerli ise başkalarının fikir ve inançları da onlar için aynı oranda doğru, iyi ve geçerlidir.⁸ Bu düşüncenin hayata geçirilmesi sürecinde örgün din eğitimine dair uygulamalar da yavaş yavaş yerini almaya başlamıştır. Bu bağlamda, “dinlerin evrensel ilkeleri, dinlerarası ilişkiler, hoşgörü, çokkültürlülük, dışlayıcılık, kapsayıcılık, çoğulculuk, farklı dinlere saygı, dinlerarası barış” vs. konularda öğrenci, öğretmen, programlar, ders araç gereçleri, öğrenme ortamları, öğrenme-öğretme yöntem ve yaklaşımları gibi bütün bileşenleriyle din eğitimi-öğretimi faaliyetlerinin ve konu ile ilgili kavramsal çerçevenin hangi bağlamda ele alınıp inceleneceği ile ilgili tartışmalar giderek gündemi daha çok meşgul etmektedir.⁹ Benzeri yaklaşımlar ülkemizde de yankı bulmuş, “devlet okullarında din öğretiminin, öğrencilerin bütününe cevap verecek nitelikte olması”¹⁰ kapsamında önce Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programı 2005 yılında, ardından İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı da 2006 yılında gözden geçirilerek revize edilmiştir. 2010 yılından 2018 yılına gelinen süreçte ise İlk ve Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programları üzerinde zaman zaman kısmi

⁷ Zübeyir, Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2014, c. III, sayı: 2, s. 361.

⁸ Cemil, Osmanoğlu, “Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarında Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü”, *ERUIFD*, 2012, c. II, sayı: 15, s. 57.

⁹ Yemenici, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Diğer Dinlere ve Mensuplarına İlişkin Yaklaşımları (Nitel Bir Çalışma)”, s. 156-57.

¹⁰ Beyza, Bilgin, “İslam Din Pedagojisinde İslam’dan Başka Dinlerin Anlatımı”, *AÜİFD*, 2002, c. XXXIII, sayı: 2, s. 75.

değişiklikler yapma yoluna gidilmiştir. 2018 yılında yapılan değişiklikler ise çok geniş kapsamlı bir dönüşüm şeklinde tanımlanmıştır. “Bilim ve teknolojiye yaşanan hızlı değişim; bireyin ve toplumun değişen ihtiyaçları; öğrenme-öğretme teori ve yaklaşımlarındaki yenilik ve gelişmelerin bireylerden beklenen rolleri doğrudan etkilemiş olması; bilgiyi üreten, hayatta işlevsel olarak kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan vb. niteliklere sahip bireylerin yetişmesine hizmet edecek, salt bilgi aktarmaktan ziyade bireysel farklılıkları dikkate alan, değer ve beceri kazandırma hedefli, sade ve anlaşılır bir öğretim programına ihtiyaç duyulması”¹¹ gibi faktörler, 2018 yılı programındaki değişikliklerin ortaya çıkışında etkili olan nedenler arasında gösterilmiştir. Programın kendisini “değer odaklı” olarak tanımlaması, saygı ve hoşgörü değerlerini diğer dinlerin öğretimi odaklı olarak ele alacak olması yönüyle çalışmamız açısından da önem arz etmektedir. Programlarda yapılan değişiklikler paralelinde ders kitaplarında da yerini alan yaşayan dinlere dair üniteler, dinlerin benzer özelliklerini, İbrahimi Dinleri,¹² Hint dinlerini, Çin ve Japon dinleri ile geleneksel dinler tasnifini merkeze alarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca dinlerin benzer özellikleri inanç, ahlak ve çevre bilinci başlıkları altında da verilmeye çalışılmıştır. Yine yaşayan dinleri konu edinen üniteler, küreselleşen dünyada dinler arası ilişkilerin önemli olduğu düşüncesini öğrencilere kazandırmayı hedeflemektedir.¹³¹⁴ Böylece DKAB dersi içerik olarak diğer dinlerin ve inançların öğretimi için uygun bir ders profili çizmektedir.

Özellikle ahlak, eğitim ve felsefe alanlarında önemle üzerinde durulan değerler konusu, din ve din eğitimi alanı için de ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü din, hayatın bütününe kuşatması, insanlara yol gösterip hedef tayin etmesi, ilke ve

¹¹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2018, s. 1; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2018, s. 1.

¹² Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri özelinde, 2010 yılı öncesi programlarda geleneksel bakış açısıyla hareket edilmiştir. Buna göre dinler, ilahî olan ve olmayan diye ikiye ayrılmış, Yahudilik ve Hristiyanlık ilahî dinler içerisinde ancak aslı bozulan dinler olarak tasnif edilmiştir. Daha sonra Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ı ifade etmek üzere “İbrahimi dinler” sınıflandırması kullanılmış, 2010 yılında gözden geçirilen programda ise bu ifade “vahye dayalı dinler” şeklinde değiştirilmiştir. Bkz. Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 374.

¹³ Nurullah Altaş, “Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim DKAB Programlarında İslam Dini Dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)”, *Türkiye’de Dinler Tarihi Dünü, Bugünü, Geleceği*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2010, s. 680.

¹⁴ Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 373.

emirleriyle yaşamın kurucu unsurlarına doğrudan etki edebilmesi gibi birçok yönüyle önemli bir değer kaynağıdır. Bireyler, dinin esaslarını anlayıp benimserken aynı zamanda dinin kaynaklık ettiği değerleri de tanır. Başka bir deyişle dinin değer verdiklerini değerli kabul edip dikkate almadıklarını umursamazlar. Neticede belli bir dinin inananı olmak o dinin önem attığı birtakım değerlere sahip olmak demektir. Buradan hareketle inançlar ile değerler arasında bir uyum ve ilişkinin olmasını beklemek son derece doğaldır.¹⁵ Dinin birtakım başat değerlere kaynaklık etme yanında bu değerlerden hareketle erdemli insan yetiştirme gibi bir gayesi de vardır. Bu doğrultuda dinin ve eğitimin ortak amaç olarak hedeflediği erdemli insan modeli ile toplumların beklentisi olan her yönüyle donanımlı insan modelinin sahip olması gereken özellikler büyük ölçüde benzerdir.¹⁶ Bu sebeple eğitime ya da din eğitimine dair yol haritası belirlenirken toplumun öne çıkardığı değerlerin esas alınması kaçınılmazdır. Nitekim DKAB dersi öğretim programlarında bu gerekliliğe şu ifadelerle dikkat çekilmiştir: “Eğitim politikalarının belirlenmesinde o milletin ve devletin sahip olduğu değerlerin rolü büyüktür. Millî eğitimimizin temel amaçlarına bakıldığı zaman, yetiştirilmek istenilen insan tipine ulaşmada DKAB dersinin büyük bir katkı sağlayacağını görebiliriz.”¹⁷ Buradaki “yetiştirilmek istenen insan tipi” ifadesiyle Türk Millî Eğitim Sistemi’nin idealize ettiği insan modeli kastedilmektedir. Neticede gerek program gerekse içerik olarak DKAB dersleri, değerlerin öğretimi ve aktarımı için son derece uygun ve gerekli derslerdir. Hatta okullar vasıtasıyla yürütülen din eğitimi uygulamalarının önemli bir bölümünü aynı zamanda değer eğitimi faaliyeti olarak görebilmek mümkündür. Değerlerin öğretimi açısından önem arz eden hususlardan biri de bir dersin işleniş sürecindeki uygulamaların, etkinliklerin, öğretmen tutumlarının, konuların ele alınış biçimlerinin ve ders esnasında yararlanılan materyallerin sınıfta değer öğretiminin gerçekleştirilmesine imkân tanınmasıdır.¹⁸ Bu manada DKAB dersi hem konuları hem de amaçları

¹⁵ Recep Kaymakcan, & Hasan Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Haziran 2011, c. IX, sayı: 21, s. 31.

¹⁶ Kaymakcan & Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, s. 31.

¹⁷ Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) İlköğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 7.

¹⁸ Kaymakcan & Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, s. 32.

açısından değer öğretimi için kayda değer ve kıymetli fırsatlar yaratabilecek bir derstir.

DKAB dersi öğretim programlarında değer öğretimi konusuna ayrıca vurgu yapılmış, 2010 yılı Ortaöğretim DKAB Öğretim Programında bizzat “Ahlak ve Değerler” isimli öğrenme alanına yer verilmiştir.¹⁹ 9. sınıftan başlayarak 12. sınıfa kadar olan süreçte dört ünite (Değerler Ünitesi, Haklar, Özgürlükler ve Din Ünitesi, Aile ve Din Ünitesi, İslam ve Barış Ünitesi) bu öğrenme alanına dâhil edilmiştir. İlköğretim DKAB öğrenme alanları içinde ise değer öğretimi konusunu ele alan bir öğrenme alanı bulunmamakla birlikte her ünitenin sonunda öğrencilerin kazanım haline getirmeleri gereken değerler sıralanır. Bu değerler arasında “saygı, hoşgörü, ibadet yerlerine saygı, paylaşımcı olmak” gibi değerlere de yer verilmiştir.²⁰ 2018 yılında güncellenen programlarda ise bu öğrenme alanlarının tamamı kaldırılmıştır.

1. Araştırmanın Problemi

İnsanın sosyal bir varlık olması hakikati hızla gelişen ve değişen hayat şartlarına bağlı olarak eskiye nazaran günümüzde daha fazla öne çıkmaktadır. Bu durumun doğal bir neticesi olarak insanlar çok hızlı bir şekilde birbirlerine yaklaşmakta;²¹ kültürleri, gelenekleri, inançları ve değer yargılarıyla birbirlerini etkiledikleri diyalektik bir sosyal çevre oluşturmaktadır. Farklı inançlara ve dinlere mensup bireyler ve toplumlar başta okul, iş yeri, toplu taşıma araçları ve sokak olmak üzere günlük hayatın farklı ortamlarında eğitim, din, kültür, sanat, spor gibi birçok alanda karşılaşma, iletişim kurma ve ikili ilişkiler geliştirmeye yönelik birçok imkân ve fırsata sahip olabilmektedir. Farklı inanç mensuplarının özellikle okul ortamını beraber paylaşıyor olması dünya milletlerini, sahip oldukları kültürel ve sosyal yapıdan beslenen özelliklerine en uygun eğitim modelini geliştirmeye sevk etmiştir. Bu çabalara bağlı olarak farklı kökenlere sahip birey ve toplumların aynı zaman diliminde, aynı coğrafyada birlikte, bir arada var oluşunu ifade eden çoğulculuk, çok kültürlülük gibi kavramlar çağdaş birer eğitim anlayışı olarak ortaya çıkmıştır. Çoğulcu anlayış ekseninde ülkemiz özelinde örgün eğitim kurumlarında saygı, hoşgörü, ötekine bakış gibi çoğulcu değerlerin öğretiminin DKAB dersleri aracılığıyla olması hedeflenmiş; ilgili değerler ve diğer dinlerin öğretimi konusu

¹⁹ Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *DKAB Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Ortaöğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 14.

²⁰ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 13-14.

²¹ Nurullah Altaş, *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 3.

programlarda ve ders kitaplarında yerini almıştır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin farklı dinler ve mensuplarına ilişkin ortaya koymayı hedeflediği bakış açısını tespit edebilmek, programlar ve ders kitapları üzerine yapılacak akademik araştırmalar yoluyla mümkün olacaktır. Bu araştırmaların temel dayanak noktası ise din eğitimi bilimi alanında konu ile ilgili yapılmış akademik çalışmalara, bu çalışmaların şekillendirdiği düşünce ve yaklaşımlara başvurulması olacaktır. Bu noktadan hareketle araştırmamızın problemini, “2010 yılı ve sonrası DKAB dersi öğretim programları ve ders kitaplarında farklı dinlere dair anlatımlar, ötekine saygı ve hoşgörü kültürünü geliştirici ne gibi bilgiler içermektedir ve bu bilgiler yeterli midir?” sorusu oluşturmaktadır. Araştırmamızın alt problemleri de şöyle sıralanabilir:

✓ 2010 ve sonrası DKAB dersi öğretim programlarında ve ders kitaplarında farklı dinlere dair anlatımlara yer verilmiş midir? Şayet verildiyse 2010 ve sonrası program ve ders kitaplarındaki durum daha öncesine nazaran nasıldır?

✓ 2010 yılı ve sonrası DKAB dersi öğretim programlarında diğer dinlerin ve inançların öğretimi bağlamında “saygı ve hoşgörü” değerlerine nasıl yer verilmektedir?”

✓ DKAB dersi programları ve ders kitaplarındaki diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin anlatımlar, dersin öğretim programlarında benimsenen çoğulcu anlayışı yansıtmakta mıdır?

2. Araştırmamızın Kapsamı, Metodu, Literatür Değerlendirmesi

Araştırmamızda, doküman inceleme yöntemi kullanılmış ve içerik analizi yapılmıştır. Veri toplama aracı da 2010 yılı ve sonrasında uygulanan öğretim programları, ders kitapları ve ilgili akademik literatürdür. Ülkemizde 2010 yılına kadar olan süreçte DKAB dersi programları ve ders kitaplarında diğer dinler ve inançlar konusu farklı araştırmalarda ele alındığı için çalışmamız, 2010 yılından günümüze uzanan süreçle sınırlıdır. Bu sebeple araştırmamız esnasında esaslı değişikliklerin yapıldığı 2010, 2017 taslak ve 2018 yıllarında MEB tarafından yayımlanan öğretim programlarının metinleri dikkate alınarak DKAB öğretim programlarında farklı inanç ve fikirlere karşı toleranslı olma ekseninde saygı ve hoşgörü değerleri hakkında tespit ve değerlendirmelerde bulunulmaya çalışılmıştır. Böylece bu çalışmamızın önceki çalışmaları tamamlayıcı bir yönü de olacaktır. Ulaşılan bilgiler ve veriler bütüncül ve mukayeseli bir bakış açısıyla değerlendirilip

yorumlanmaya gayret edilmiştir. Ders kitaplarının içerikleri yorumlanırken de Talim ve Terbiye Kurulu onaylı 2010 ve 2018 yılı programları esas alınarak basımı yapılan aşağıdaki ders kitapları esas alınmıştır:

1- Komisyon, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 12. Sınıf, (2012-2013 Eğitim-Öğretim yılı),

2- Komisyon, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 8. Sınıf, (2015-2016 Eğitim-Öğretim yılı),

3- Nazım Genç, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12, (2015-2016 Eğitim-Öğretim yılı),

4- Ahmet Hikmet Eroğlu, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı, (2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı),

5- Kenan Demirtaş, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı, (2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı),

6- Komisyon, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12, (2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı).

Ülkemizde akademik anlamda “din derslerinde çoğulculuk ve çokkültürlülük”, “DKAB derslerinde diğer dinlerin öğretimi” ve “DKAB programları ve ders kitaplarında saygı ve hoşgörü değerlerini” ele alan çalışmalar, zengin olarak niteleyebileceğimiz bir literatür oluşturmuştur. Çoğulculuk ve çokkültürlülüğü din dersleri üzerinden ele alan en önemli çalışmalardan biri Beyza Bilgin’e ait olan 1999 tarihli “*Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği*” isimli makaledir. Konuyla ilgili önemli araştırmalardan biri olan çalışma, ağırlıklı olarak fenomenolojik din eğitimi işlemektedir. Yine Beyza Bilgin tarafından 2002 yılında kaleme alınan “*İslam Din Pedagojisinde İslam’dan Başka Dinlerin Anlatımı*” başlıklı çalışmada İslam’a göre diğer dinlere bakış, Ehl-i kitap, Hıristiyanlık, teslis akidesi gibi konuların anlatımının zorluklarından bahsedilmiştir. Çalışmada ayrıca din dersleri programlarında diğer dinlerin öğretimi ile ilgili değişen anlayış ve tartışmalara da yer verilmiştir. Nurullah Altaş’ın 2003 yılında basılan, *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi* adlı eseri, çokkültürlülük kavramını açıklamakta ve Hıristiyanlık eğitimi özelinde çokkültürlü eğitimi örneklendirmektedir. Mustafa Köylü’nün 2003 yılında hazırladığı ve “*Çağdaş Bir Din Eğitimi Teorisi Olarak Çoğulcu Din Eğitimi Modeli: Batı Örneği*” isimli makalesi, konuyu Batı perspektifinden özetlemesi ve ortaya koyması yönüyle önemli bir çalışmadır. Aynı konuyu Türkiye’deki DKAB dersleri üzerinden tartışan ve yeni arayışlara işaret

eden Recep Kaymakcan, ulaştığı sonuçları 2005 yılında “Türkiye’de Din Eğitiminde Çoğulculuk Üzerine” başlıklı sempozyum bildirisıyla akademik çevrelerle paylaşmıştır. İbrahim Aşlamacı’nın 2008’de hazırladığı “Çoğulculuk ve Din Eğitimi” adlı tezi, Gurbet Kızıltan’ın 2007’de hazırladığı “Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi”, yine Cemil Osmanoglu’nun 2016’da tamamladığı “Orta Öğretim DKAB Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Çoğulculuk” başlıklı tezleri, konu ile ilgili hazırlanan lisansüstü araştırmalardan bazılarıdır.

DKAB programlarında diğer dinlerin öğretimini konu edinen akademik çalışmalardan bazıları şunlardır: Cemal Tosun, “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programlarında Diğer Dinler” (2010); Mahmut Nadir Okumuş, “DKAB Ders Programlarında Farklı Din ve İnançların Öğretimi” (2013); Mahmut Zengin, “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar” (2018); Ahmet Yemenici, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Diğer Dinlere ve Mensuplarına İlişkin Yaklaşımları (Nitel Bir Çalışma)” (2014); “Yeni Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı, İnceleme ve Değerlendirme Raporu” (2007); Nurullah Altaş, “Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim DKAB Programlarında İslam Dini Dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)” (2010); Zübeyir Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi” (2014); Tuğrul Yürük, “Farklı Din Anlayışlarına Ayrılan Yer Açısından Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programları” (2016). Bu çalışmalar içerisinde Mahmut Zengin’in araştırması en kapsamlı eser olması ve Cumhuriyetten günümüze konuyla ilgili doyurucu bilgiler ve değerlendirmeler içermesi yönüyle dikkat çekmektedir.

DKAB Programlarında ve ders kitaplarında saygı ve hoşgörü değerlerini ele alan akademik araştırmalardan bazıları da şunlardır: Kenan Maden, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında Saygı Değerinin Yeri” (2017); Bekir Çuhadar, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Birlikte / Bir arada Yaşama Kültürü” (2017); Cemil Osmanoglu, “Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarında Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü” (2012); Nebahat Göçeri, “Devlet Politikası Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitaplarında İnsan Anlayışı ve Hoşgörü” (2002).

3. 2010 Yılı ve Sonrası DKAB Dersi Öğretim Programlarında Saygı ve Hoşgörü Değerleri Bağlamında Diğer Dinlere ve İnançlara Bakış

Bu bölümde saygı ve hoşgörü değerlerinin 2010, 2017 taslak ve 2018 DKAB Dersi Öğretim Programlarında ele alınışını farklı açılardan sırasıyla değerlendirmeye çalışacağız. Bu amaçla 2010 yılı programı için “Türk milli eğitiminin genel amaçlarında, programların vizyonunda, programların uygulanmasında, programlarının özellikleri ve geliştirilmesinde temel alınan ilkelerinde, programların yapısı ve öğrenme alanlarında, programların kazanımları, etkinlik örnekleri ve açıklamalarında, programların değerler bölümünde saygı ve hoşgörü değerleri” başlıkları temel araştırma konularımız olacaktır.

3.1. Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçlarında

DKAB programlarında saygı ve hoşgörü değerleri öncelikle Türk Milli Eğitimi'nin 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile belirlen genel amaçları içerisinde ele alınmıştır. 2010 yılı İlk ve Ortaöğretim DKAB programlarında yerini alan bu kanunun ikinci maddesinde, “Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek”²² şeklinde geçen ifadeler, bireyin çeşitli açılardan ahenkli bir şahsiyet geliştirebilmesi için farklı değerlere sahip olmasının gerekliliğini vurgular. Saygı ve hoşgörü değeri açısından “insan haklarına saygılı olma, kişiliklere değer vermenin” gündeme getirilmesi özellikle önem arz eder. Çünkü bir insan için saygı ve hoşgörü değerlerinin kazanım haline getirilmesinin başlangıç noktası, başkalarının haklarının farkında olma ve bu haklara karşı müsamahakâr ve toleranslı bir bakış açısı geliştirebilmedir. “Beden, zihin, ahlak, ruh, duygu bakımından dengeli ve sağlıklı gelişen, üretken bireyler” ifadesi ise birçok değer gibi saygı ve hoşgörü değerlerinin oluşumunun temelinde yer alan, onlara kaynaklık eden unsurlara işaret etmesi açısından önemli görülmelidir.²³ Zira sağlıklı ve dengeli bir ruh haline, duygu gelişimine sahip olmayan kimselerin saygı ve hoşgörü gibi değerleri fark etmeleri, bu

²² İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, 8; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 8.

²³ Maden, Kenan, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında Saygı Değerinin Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2017, s. 59.

değerlere dair olumlu bir zihniyet yapısı geliştirebilmeleri kolay değildir.²⁴ Maddi-manevi her anlamda iyi yetişmiş bireylerin saygı ve hoşgörü değerlerini benimseme konusunda daha başarılı olmaları muhtemeldir. Bu nedenle Türk Milli Eğitimi'nin genel amaçlarında öğrencilere bu şekilde bir hedef tayin edilmesi, onlarda ötekine saygı şuurunun oluşmasına, hoşgörü değerinin yerleşmesine yardımcı bir unsur olarak değerlendirilebilir.

2010 yılı DKAB Dersi Öğretim Programları ilk ve orta öğretimde öğrencilerin, “öncelikle din ve ahlak hakkında tarafsız bilgi sahibi olmalarını; öğrenme öğretme sürecinde öğretim programı aracılığıyla kazanmaları hedeflenen bilgi, beceri, tutum, değer, kavram ve öğrenci merkezli yaklaşımlarla bir arada yaşama bilincine ulaşmalarını” hedeflemektedir.²⁵ Bu hedef doğrultusunda insana, düşünce ve hürriyete, ahlaki olana, kültürel mirasa saygılı olma unsurları öne çıkarılmış, bu noktada tarafsız bilginin önemine dikkat çekilmiştir. İnsana saygı ilkesi kapsamında kabul edilen “insanın sahip olduğu potansiyelini değerlendirme”,²⁶ duyguları, inançları, bağlandığı kutsallar ve davranışları da dâhil olmak üzere onu bütün yönleriyle tanıyıp anlamayı da beraberinde getirir. Buradan hareketle öğrencilerde insana saygı bilincinin oluşturulması, aynı zamanda onun duygu, düşünce ve davranışlarının bir bütünü olan dini inanç ve yönelimine saygılı olmanın da ilk adımıdır. Yine “kültürel mirasa saygı”²⁷ ilkesi çerçevesinde de inanca ve kutsala dair unsurları da içeren kültürel değerleri öğrencilere hem tanıtma hem de benimsetme fırsatını yakalayabilmek mümkün olacaktır. Nitekim İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı'nda da eğitimin temellerinin konu edildiği bölümde “kültürel temel”²⁸ başlığı altında inançtan beslenen dini motiflere, sembolik ifadelerle özellikle dikkat çekilerek DKAB dersleri bağlamında inanılan dinin, insanların ürettiği kültürün en önemli enstrümanlarının yeni nesiller tarafından anlaşılması ve özümsemesine katkısı vurgulanmıştır.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Ahmet Gücen, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Bilimsellik Değerinin Öğretimi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014, ss. 28-48.

²⁵ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 2.

²⁶ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 2; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 5.

²⁷ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 2; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 6.

²⁸ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 6-7; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 8.

2017 yılı taslak programda saygı ve hoşgörü bağlamında diğer dinlerin öğretimi hususunda İlköğretim DKAB programının genel amaçları sıralanırken “farklı inanç ve yorumları tanıma ve bunlara saygı duyma” ifadesine yer verilmiştir.²⁹ Aynı programda Ortaöğretim DKAB programının genel amaçları içinde “dinin evrensel barış kültürünün yerleşmesinde etkin olabileceğini fark etme, dinleri temel özellikleriyle tanıma ve farklı din, inanç ve yorumları tanıma ve bunlara saygılı olma” hedefleri gündeme getirilmiştir.³⁰ 2018 yılında güncellenen İlk ve Ortaöğretim DKAB Programlarında da 2010 yılındaki anlayış devam etmiştir. Buna göre Türk Millî Eğitimi’nin genel amaçları içerisinde diğer dinlere ve inançlara saygılı olma ilkesi yine yerini almıştır. Millî Eğitim Temel Kanunu’nun üç ve dördüncü maddelerinde ifade edilen “öğrencilerin farklı inanç ve yorumları tanımaları ve bunlara saygı duymaları, çevresindeki dinî davranış, yorum, tutum ve deneyimlerin farkında olmaları” hususları öne çıkarılmıştır.³¹ Aynı konuya güncellenen ortaöğretim programında kanunun dokuz ve onuncu maddelerinde konu edilen “öğrencilerin yaşayan dünya dinlerini tanımaları, farklı din, inanç ve yorumlara saygı duymaları” başlıklarıyla yer verilmiştir.³²

3. 2. Programların Vizyonunda

Öğrencilerin hayata bakışını şekillendirmesi ve yönlendirmesi amacıyla belirlenen 2010 DKAB öğretim programlarının vizyonunda diğer dinlere ve inançlara karşı saygı ve hoşgörü değerleri ile hareket etmeye ilişkin hedefler şu şekilde sıralanmıştır:

- ✓ İnsan haklarına saygılı, kendini etkili şekilde ifade edebilen, iletişim kuran,
- ✓ Kendi dinine mensup olanlar ve başka inançları benimsemiş olanlara karşı anlayışlı davranan ve diğer dinleri tanıyan,
- ✓ Çevresiyle işbirliği içinde olan, tarihin farklı dönemlerinde kişiler ve toplumlar üzerinde farklı düzeylerde etkili olan din konusunda isabetli bir anlayış ve

²⁹ Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Taslak Programı (4-8; 9-12), Temmuz, 2017, s. 3.

³⁰ Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Taslak Programı (4-8; 9-12), s. 3.

³¹ Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) İlköğretim Programı ve Kılavuzu, MEB Yayınları, Ankara 2018, s. 7.

³² İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2018, s. 8.

yorumlama kabiliyeti geliştirebilen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yetişmesine katkıda bulunmak³³

Bu ifadelerle programların vizyonu vasıtasıyla öğrencilerde farklı dinler ve inançlara karşı saygı ve hoşgörü bilinci inşa etmede öncelikli olarak “insan haklarına saygılı olma, yaşadığı çevreye karşı duyarlı olma, iletişim ve sosyalleşme becerilerini geliştirme, çevresiyle uyumlu olma, başka dinlerden olanlara anlayışlı davranma” gibi hususlar üzerinden hedef gösterilerek bu değerlerin hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Ardından İslam dini özelinden hareketle dinin haklara, farklı inanç ve düşüncelere dair toleranslı yaklaşımı öğrencilere fark ettirilerek saygı ve hoşgörü bilincinin oluşturacağı zarafet yüklü anlayışın başkalarıyla (diğer din mensuplarıyla) ilişkileri düzenlemesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Saygı ve hoşgörü değerlerinin toplumsal hayata yansımaları noktasındaki bu beklenti programların vizyonu açısından dikkate değer bir yaklaşımdır. Aynı yaklaşım 2017 taslak programın vizyonunda “kendi dininden ve başka dinlerden olanlara müsamahalı davranan ve diğer dinleri tanıyan” ifadesiyle;³⁴ 2018 programlarının vizyonunda ise “farklılıklarla bir arada yaşama becerisi kazanmış bireyler yetiştirmek” ifadesiyle karşılık bulunmuştur.³⁵

3. 3. Programların Uygulanmasında

2010 yılı öğretim programları ve kılavuzlarında, programların uygulanması konusunda yer verilen ilke ve açıklamalar kısmında farklı din ve inançlara saygılı ve hoşgörülü olma hususunu doğrudan doğruya ele alan ve içeriği öğretmen ve öğrencilere hedef gösterir tarzda oluşturulmuş olan maddeler mevcuttur. Özellikle ilgili bölümün sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde, sınıf ortamında din öğretimi vasıtasıyla öğrencilerde kazanım haline dönüştürülmesi hedeflenen insana, fikirlere, hür iradeye, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı konusunda hassas hareket etmeye herkesten önce öğretmenin özen göstermesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca dini bilgilere ek olarak birlikte yaşama şuurunu temin ve tesis edecek; sevgi, saygı, paylaşım, birliktelik, kardeşçe yaşama, arkadaşça geçinme ve dostluk

³³ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 8; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 9; Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 369.

³⁴ Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Taslak Programı (4-8; 9-12), s. 3

³⁵ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kılavuzu 2018, ss. 8-9; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kılavuzu 2018, ss. 8-9.

ilişkilerini daha sıcak ve güçlü kılacak kavramların öğrencilerin zihninde yer etmesine özen gösterilmesi şeklinde içeriği düzenlenen ilke de bu bölümde yerini almıştır.³⁶

2010 yılı İlk ve Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programları tasarlanırken bireysel, toplumsal, kültürel ve ahlaki özellikleriyle sistemli bir yapı olarak değerlendirilen insan, eğitim sürecine sunduğu katkılar açısından hem aktif hem de pasif bir unsur olarak kabul edilmiş; bu amaçla “eğitimsel yaklaşım” ve “dinbilimsel yaklaşım” olmak üzere iki temel yaklaşım üzerinde durulmuştur.³⁷ Bu yaklaşımlardan dinbilimsel yaklaşımın programı hazırlanırken ulaşılmaması öngörülen hedeflerden birisi de “öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandırmak ve başka din veya farklı düşüncede olanlara karşı daha hoşgörülü ve anlayışlı davranışlarda bulunmalarını sağlamak amacıyla diğer dinler hakkında genel bilgilerin verilmesi”³⁸ olarak belirlenmiştir. Bu sayede DKAB derslerinin öğrencilerde saygı ve hoşgörü bilinci oluşturmada son derece etkin tarzda rol oynayabileceğine özellikle dikkat çekilmiştir. 2010 Orta Öğretim DKAB Öğretim Programı’nda da program oluşturulurken göz önünde bulundurulmuş amaçlara değinilmiş; bu amaçlar arasında “evrensel boyutta insanlar, toplumlar ve milletlerarası ilişkilerde, dinin önemli bir etken olduğu, bu ilişkilerin olumlu yönde gelişebilmesi için bireylerin bilimsel yöntemle verilecek din öğretimine ihtiyaç duydukları; öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandırmak ve başka dinden olanlara karşı daha hoşgörülü ve anlayışlı davranışlarda bulunmalarını sağlamak amacıyla diğer dinler hakkında genel bilgilerin verilmesi,” şeklinde belirlenerek öğrencilerde saygı ve hoşgörü bilincinin teşekkül etmesi doğrudan doğruya DKAB öğretim programlarının ve derslerinin hedefleri arasında gösterilmiştir.³⁹ Dolayısıyla DKAB dersleri, teorik ve pratik anlamda hem İslam’ın kurucu unsurları üzerinden saygı ve hoşgörü değerlerine bir bakış hem de bu değerlerin tarih boyunca İslam’a mensup medeniyetler eliyle nasıl hayata geçirildiğine dair öğrencilerde önemli deneyimler var etme konularında yeni imkânlar sunabilecektir.

³⁶ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 9.

³⁷ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 9-10; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıf) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 10-11; Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 369.

³⁸ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 10; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıf) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 10-11.

³⁹ Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıf) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 11.

Program yaklaşımı açısından 2017 yılı taslak programında DKAB dersi öğretim programları geliştirilirken diğer dinler hakkında bilimsel bilginin ön plana alındığı vurgulanmıştır. Farklı dinlerin öğretimi konusunda ise dinler açılımlı bir yaklaşımın takip edileceği belirtilmiştir. Bu çerçevede yaşayan dünya dinlerini ve farklılıkları tanıma, empati kurma, ön yargılardan uzaklaşma, çoğulculuk, nesnellik, karşılıklı anlayış ve uzlaşmayı esas alma yaklaşımı temel alınmıştır.⁴⁰ 2018 yılı programlarında ise, İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programının ele aldığı bütün inançları betimleyici yaklaşımla öğretime konu etmeyi amaçladığı özellikle belirtilmiştir. Yaşayan diğer dünya dinlerinin ise bilimsellik anlayışı ekseninde, farklı inançları kapsayıcı ve gözlemlenebilir / ölçülebilir bir yaklaşımla öğretilmesinin hedeflendiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin “farklı inanç ve yorumları tanıyıp anlamlandırmaları ve bunlara saygı duymaları, çevresindeki dinî davranış, yorum, tutum ve deneyimlerin farkında olmaları,⁴¹ yaşayan dünya dinlerine dair bilgilenmeleri, din ve inanç alanı başta olmak üzere her alanda farklılıklara ve yorum çeşitliliğine saygı duymaları” hedeflenmiştir. 2018 DKAB Dersi Öğretim Programında ise programın uygulanışı, “farklı din ve inançların öğretiminde olgusal bir yaklaşım benimsenir; bu bağlamda dinler ve inançlar kendi metinleri, kaynakları ve kabulleri esas alınarak öğretime konu edilir” ifadeleriyle net bir şekilde ortaya konmuştur. Bu ifadeler, tıpkı 2017 yılı taslak programında olduğu gibi, 2018 programının bilimsel, betimleyici ve dinler açılımlı bir program olduğunu göstermektedir.⁴²

3. 4. Programların Özellikleri ve Geliştirilmesinde Temel Alınan İlkelerinde

Geliştirilmesinde temel alınan ilkelerden birisi, “insana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve kültüre saygılı olma”⁴³ şeklinde tespit edilmiş olan 2010 öğretim programlarının yapısında “genel amaçlar, öğrenme alanları, kazanımlar, etkinlikler, açıklamalar” başlıklarına yer verilmiş; bu bölümlerin ilgili kısımlarında diğer dinler ve inançlara saygılı ve hoşgörülü olmaya dair açıklamalarda bulunulmuştur. Programların genel amaçları sıralanırken bireysel, toplumsal, ahlaki,

⁴⁰ Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Taslak Programı (4-8; 9-12), s. 4

⁴¹ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kılavuzu 2018, s. 8.

⁴²Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 364.

⁴³ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 12-13.

kültürel ve evrensel amaçlara yer verilmiş ve öğrencilerin bu alanlarda gelişimi hedeflenmiştir.⁴⁴ Bireysel açıdan öğrencilerin kazanım haline getirmeleri hedeflenen ilkelerden biri de “İslam dinini ve diğer dinleri ana kaynakları ile birlikte tanımlama” şeklinde belirlenmiştir. Saygı ve hoşgörü değerlerini kavramak, bu değerlerle beslenen uyumlu davranışlar sergilemek, insanlarla saygı ve hoşgörü temelli ilişkiler kurmak her anlamıyla bu değerleri hayata taşımaktır. Toplumsal açıdan ise “toplumdaki farklı dini anlayış ve yaşayışların sosyal bir olgu olduğu bilincini aşılama, başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşma”⁴⁵ hedeflerini, öğrencilerin kazanım haline getirmeleri amaçlanmıştır. Ahlaki açıdan “ahlaki değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli kişiler olmak” öğrencilere hedef olarak gösterilmiştir,⁴⁶ Evrensel açıdan ise öğrencilerin, “diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak mensuplarına hoşgörüyle yaklaşmaları; evrensel insani değerlerin İslam’ın insani değerleri ile örtüştüğü bilincine ulaşmaları amaçlanmaktadır” ilkeleri⁴⁷ diğer dinler ve bu dinlerin inananlarına karşı saygı ve hoşgörü değerlerini hayata geçirmede öğrenciler için belirlenen amaçlar içerisinde yerini almıştır.⁴⁸

2018 programında ise benzer ilkeler ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Saygı ve hoşgörü değerlerini öne çıkaran bu ilkeler şu şekilde tespit edilmiştir: “Sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendiren; birlik ve beraberliği pekiştiren değerlerin öğrencilerin zihninde güçlü bir şekilde yer etmesine özen gösterilir.” (11. ilke). Öğrenciler insana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve geleneksel birikime saygılı olma sınırları içinde davranmak üzere desteklenir (16. ilke).⁴⁹ 2018 programlarının üniteler ve kazanımları ile ilgili bölümlerinde saygı ve hoşgörü değerlerinin sunumu, ilgili ünitenin kazanımlar bölümü içinde verilmiştir. Bu manada saygı ve hoşgörü değerleri ile ilintili olarak dördüncü sınıf “Güzel Ahlak” ünitesinde “insani ilişkilerin gelişmesinde sevgi ve saygının önemini ve gerekliliğini savunur” kazanımına; altıncı sınıf “Peygamber ve İlahi Kitap İnancı” ünitesinde “kültürümüzden Kur’an’a saygıyla ilgili örneklere yer verilir”

⁴⁴ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 12-13; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıf) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 18.

⁴⁵ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 12.

⁴⁶ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 12-13.

⁴⁷ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 12-13.

⁴⁸ Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 368-69.

⁴⁹ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kılavuzu 2018, s. 10; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kılavuzu 2018, s. 10.

kazanımına; yedinci sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesinde ise “saygı, sevgi, hoşgörü gibi güzel ahlaki tutum ve davranışları örneklerle açıklar” kazanımına değinilmiştir.⁵⁰

3. 5. Programların Yapısı ve Öğrenme Alanlarında

2010 İlk ve Ortaöğretim DKAB dersi programlarında saygı ve hoşgörü değerleri sadece İslam dininin öğretimi çerçevesinde yapılandırılmamış, başta “Ahlak ve Değerler” öğrenme alanı olmak üzere farklı öğrenme alanlarında da konu edilmiştir. Bu doğrultuda diğer dinlerin öğretimini düzenleyen “Din, Kültür ve Medeniyet” öğrenme alanında, diğer dinlerin öğretimi çerçevesinde din, inanç ve düşünceye dair farklılıklar içerisinde saygı ve hoşgörü çerçevesinde “öteki” ile bir arada yaşama konusuna yer verilmektedir.⁵¹

2010 programlarında öğrenme alanlarının başlıkları “inanç, ibadet, Hz. Muhammed, Kur’an ve yorumu, ahlak, din ve laiklik, din ve kültür” şeklinde sıralanmıştır.⁵² “İbadet” öğrenme alanında yer verilen “öğrenciler din, vicdan ve ibadet özgürlüğüne saygılı davranma becerilerini geliştirecek etkinliklerle desteklenecektir” ifadeleriyle ötekine saygı ve hoşgörü noktasında ibadetler üzerinden uygulamalı bir değer öğretimi faaliyeti amaçlandığı görülür.⁵³ “Kur’an ve Yorumu” öğrenme alanında “öğrencilerin din ve din anlayışındaki yorum farklılıklarını ve ortaya çıkış sebeplerini, inanç, amel ve ahlakla ilgili yorum çeşitlerinin bir zenginlik olduğunu ve bunların nedenlerini sorgulayarak her zaman ve mekânda ihtiyaç duyulduğunda yeni yorumların kaçınılmaz olduğunu fark etmesine” özellikle vurgu yapılmıştır.⁵⁴ Din ve Kültür” öğrenme alanında ise “Dinler ve Evrensel Öğütleri” ünitesiyle dinlerdeki ortak özellikleri ve farklı inançlara saygı duymayı öğretmek amaçlanmaktadır.⁵⁵ Öğrenciler bu alan ve ünite vasıtasıyla dinin evrensel bir olgu olduğunu ve günümüzdeki dinlerin temel özelliklerini öğrenir. İlahî dinlerin inanç ve ibadet esaslarını tanıtarak ahlak konusundaki ortak yanlarını

⁵⁰ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kılavuzu 2018, s. 18, 26, 33.

⁵¹ Osmanoglu, “Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarında Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü”, s. 71.

⁵² İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, ss. 13-18; Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 371-72.

⁵³ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 15; Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 371-72.

⁵⁴ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 15; Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 371-72.

⁵⁵ Yürük, Tuğrul, “Farklı Din Anlayışlarına Ayrılan Yer Açısından Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programları”, *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, Ağustos 2016, c. 2, sayı: 1, s. 315.

ve evrensel ahlak ilkelerini fark eder. Farklı inanç sahiplerine saygı duyar”⁵⁶ ifadelerine yer verilmesi öğrencileri, saygı ve hoşgörü ile bezenmiş bir ruhla dünyaya, farklı dinlere, inanç ve görüşlere bakabilmeye yönlendirme amaçlı görünmektedir. Yine bu üniteyle öğrencilerin “günümüzdeki başlıca dinleri tanımaları, vahye dayalı dinlerin tarihî gelişim sürecindeki genel özelliklerini ve kökensel ilişkilerini fark ederek örneklerle açıklamaları, Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm’in genel özelliklerini tanımaları, Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizm’in genel özelliklerini açıklamaları, geleneksel dinlerinin genel özelliklerini açıklamaları, dinlerin inanç, ibadet ve ahlak özellikleri bulunduğunu fark etmeleri, dinlerdeki tanrı, ahiret, peygamberlik ve kutsal kitap inançlarını karşılaştırmaları, dinlerdeki çeşitli ibadetleri benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırmaları, dinlerdeki dua tezahürlerini örneklerle açıklamaları, dinlerde ibadetlerin yapıldığı mekânlara örnekler vermeleri, çeşitli dinlerde önemli gün ve geceler bulunduğunu fark ederek örnekler vermeleri, dinlerin ortak evrensel ahlak ilkelerinin neler olduğunu belirlemeleri, toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında inanca saygının önemini kavramaları, küreselleşen dünyada dinler arası ilişkilerin önemini fark etmeleri, istismarcı misyonerlik faaliyetlerini tanımaları”⁵⁷

Bu üniteyle öğrencilerin “evrenselliğin ve evrensel değerlerin anlamını yorumlamaları, dinin evrensel bir olgu olduğunun farkına varmaları, günümüzde yaşayan dinleri temel özellikleriyle tanımaları, İslam’ın dinler arasındaki yerini açıklamaları, dinlerin ve İslam’ın evrensel öğütlerine örnekler vererek bunların insanlık için önemini fark etmeleri, farklı din ve inançlara hoşgörülü olmaları, istismarcı misyonerlik faaliyetleri hakkında duyarlı olmaları”⁵⁸ hedeflenmektedir.

Önceki programlardan farklı olarak birçok beceriden bahsedilen 2017 yılı taslak programın yapısında, “kültürel farkındalık becerisi” başlığı altında farklı din ve inanç gruplarının bir arada yaşama tecrübelerini örnekleyebilmek becerisine değinilmiştir.⁵⁹ Yine 2017 taslak programının yapısında öğrenme alanları kaldırılmış, yerine “ünite ve konular” şeklinde bir başlık tercih edilmiştir. Diğer dinlerin ve inançların öğretimini konu edinen üniteler ve konu başlıkları 11 ve 12. sınıf üniteleri içerisinde yer almıştır. 11. sınıfın 5. ünitesi “Yahudilik ve Hıristiyanlık” başlığını

⁵⁶ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 18.

⁵⁷ Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 59; Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, s. 371.

⁵⁸ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 65.

⁵⁹ Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Taslak Programı (4-8; 9-12), s. 11.

taşırken, 12. sınıfın 5. ünitesi “Hint ve Çin Dinleri” ismiyle programdaki yerini almıştır.⁶⁰ Daha sonra bu yapı 2018 programlarına aynen yansımıştır.⁶¹

3. 6. Programların Kazanımları, Etkinlik Örnekleri ve Açıklamalarında

2010 öğretim programlarında saygı ve hoşgörü değerleriyle bağlantılı olarak diğer dinlerin öğretimi ile alakalı konuların kazanımlarına, etkinliklere ve açıklamalara sırasıyla yer verilmiştir. Buna göre sekizinci sınıf “Dinler ve Evrensel Öğütleri” ünitesinin diğer dinler ve inançların öğretimi bağlamında kazanımları şu şekildedir:

- ✓ Evrenselliğin ve evrensel değerlerin anlamını yorumlar.
- ✓ Dinin evrensel bir olgu olduğunun farkına varır.
- ✓ Günümüzde yaşayan dinleri temel özellikleriyle tanır.
- ✓ Dinlerin ve İslam’ın evrensel öğütlerine örnekler vererek bunların

insanlık için önemini fark eder.

- ✓ Farklı din ve inançlara hoşgörülü olur.
- ✓ İstismarcı misyonerlik faaliyetleri hakkında duyarlı olur.

Bu kazanımlar ışığında programlarda verilen etkinlik örnekleri de şunlardır:

✓ **Evrensellik ve Evrensel Değerler:** Öğrencilerle evrensel ve evrensel değerler üzerine bir sözlük çalışması yapılır (1. kazanım).

✓ **Hep Vardı:** Öğrencilerle günümüzde yaşayan dinler belirlenir ve bunların hangi tarihlerde ortaya çıktığı üzerine bir kronoloji çalışması yapılır. Daha sonra “Niçin din tarih boyunca bütün toplumlarda var olagelmıştır?” sorusu etrafında bir tartışma ortamı oluşturulur (2. kazanım).

✓ **Sebep-Sonuç İlişkisi Kuruyoruz:** Öğrencilerle farklı dinlerin ortaya çıkış sebepleri üzerinde bir “sebep-sonuç” çalışması yapılır ve ortaya çıkan sonuçlar listelenir (3. kazanım).

✓ **Fark ve Benzerlikler Nerede:** Öğrencilerle günümüzde yaşayan dinler belirlenir, bu dinler sınıfta oluşturulan gruplara dağıtılır ve ne zaman ortaya çıktı, peygamberi, kitabı, temel inanç esasları, ibadet şekilleri vb. niteliklerin yer aldığı bir form oluşturularak her bir gruptan bu formları araştırmalarına göre doldurmaları istenir. Grupların çalışmaları birleştirilerek bir şema oluşturulur. Daha sonra

⁶⁰ Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Taslak Programı (4-8; 9-12), s. 57.

⁶¹ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kılavuzu 2018, s. 13; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kılavuzu 2018, s. 13.

öğrencilerin günümüzde yaşayan bu dinlerin benzerlik ve farklılıklarını belirlemeleri istenir (3. kazanım).

✓ **Örnekler Bulalım:** Sınıf gruplara ayrılır. Grupların çalıştıkları dinin evrensel öğütlerinden bir demet hazırlamaları ve sunmaları istenir. Sınıfça bu evrensel öğütler üzerinde konuşulur (5. kazanım).

✓ **Birlikte Yaşama Kültürü:** “Hoşgörü”: Hz. Muhammed’in hayatından ve kültürümüzden birlikte yaşamının önemi ve yolları konusunda örnekler bulunur ve bunlar üzerinde konuşulur (6. kazanım).

✓ **Dinî Duyguları İstismar Etmek Doğru mu?** Öğrencilerle başka bir insanın dinî duyguları ve inançlarını istismar etmenin olumsuzluğu üzerine konuşulur (7. kazanım).⁶²

Programların “açıklamalar” kısmında konunun işlenişi esnasında “açık uçlu sorular sorma, sözlük çalışması, grup çalışması, sözlü ve yazılı anlatım, sunum, tartışma ve araştırma yapma, çalışma kâğıtları, akran değerlendirme formu, gözlem formu ve öğrenci ürün dosyası, haritadan bulma, özellikleri bulma, farklılıkları bulma, listeleme, münazara, beyin fırtınası, karşılaştırma yapma, anı paylaşma, çözüm önerme, pano hazırlama” gibi birçok metot, etkinlik, uygulama ve materyalin kullanılması önerilmiştir.⁶³ Öncelikle verilecek değerler arasında ise, “sevgi, saygı ve hoşgörü” değerleri de yerini almıştır.⁶⁴

On ikinci sınıf “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” ünitesinin diğer dinler ve inançların öğretimi bağlamında kazanımları ise şu şekildedir:

✓ Günümüzdeki başlıca dinleri tanıır.
✓ Vahye dayalı dinlerin tarihi gelişim sürecindeki genel özelliklerini ve kökensel ilişkilerini fark ederek örneklerle açıklar.

✓ Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizmin genel özelliklerini tanıır.
✓ Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizmin genel özelliklerini açıklar
✓ Dinlerin ortak evrensel ahlak ilkelerinin neler olduğunu belirler.
✓ Toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında inanca saygının önemini kavrar.

✓ Küreselleşen dünyada dinler arası ilişkilerin önemini fark eder.
✓ İstismarcı misyonerlik faaliyetlerini tanıır.

⁶² İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar), 2010, s. 65.

⁶³ İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar), 2010, s. 65.

⁶⁴ İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar), 2010, s. 65.

Bu kazanımlar ışığında programlarda verilen etkinlik örnekleri de şunlardır:

✓ Şema Oluşturuyoruz: Dinler, kaynağına göre şematik olarak gösterilir (1-5. kazanımlar).

✓ Resimlerle Dinler: Dinleri tanıtıcı resim, fotoğraf ve bilgi toplanarak sınıfta paylaşılır (1-9. kazanımlar).

✓ Kavram haritası: Dinlerin ortak yönlerini gösteren kavram haritası oluşturulur (6-12. kazanımlar).

✓ Dinler ve İbadetler: Dinlerdeki ibadetlerin yapılış biçimlerini karşılaştırmaları istenir (8. kazanım).

✓ Kutsal Kitaplarda Barış ve Hoşgörü: Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebur'dan barışı ve hoşgörüyü içeren metinler sınıfta değerlendirilir (13 ve 14. kazanımlar).⁶⁵

2017 yılı taslak programında ve 2018 programlarında diğer dinlerin öğretimi konusu, saygı ve hoşgörü değerleri ile ilintili ele alınmaktan çok teorik bilgilerin ağırlıkta olduğu bir anlatımla ortaya konmuştur. Bu sebeple konuyla ilgili kazanımlar da bu verilen teorik bilgilerin öğrenciler tarafından benimsenmesi, kavranması ve özetlenmesi üzerine temellendirilmiştir.⁶⁶ Etkinlik örnekleri ve açıklamalara ise 2018 yılı programda değinilmemiştir.

Programların "açıklamalar" kısmında konunun işlenişi esnasında "açık uçlu sorular sorma, sözlük çalışması, grup çalışması, sözlü ve yazılı anlatım, sunum, tartışma ve araştırma yapma, çalışma kâğıtları, akran değerlendirme formu, gözlem formu ve öğrenci ürün dosyası, haritadan bulma, özellikleri bulma, farklılıkları bulma, listeleme, münazara, beyin fırtınası, karşılaştırma yapma, anı paylaşma, çözüm önerme, pano hazırlama" gibi birçok metot, etkinlik, uygulama ve materyalin kullanılması önerilmiştir.⁶⁷ Öncelikle verilecek değerler arasında ise, "sevgi, saygı ve hoşgörü" değerleri de yerini almıştır.⁶⁸

3. 7. Programların Değerler Bölümünde

⁶⁵ Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 2010, s. 59.

⁶⁶ Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Taslak Programı (4-8; 9-12), s. 77, 84; İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu, 2018, s. 28; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıf) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2018, s. 28.

⁶⁷ Eroğlu, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı, s. 19 vd.; İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 65.

⁶⁸ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 65.

2010 programlarında öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerler ayrıca sıralanmış, bu değerler içerisinde “saygı ve hoşgörü” değeri de yerini almıştır.⁶⁹ 2018 programlarında da “değerlerimiz” başlığı altında “saygı ve sevgi” değerlerine dikkat çekilmiştir. Yine 2018 programlarında bu değerlerin, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili oldukları diğer kök değerlerle birlikte ele alınacakları ifade edilmiştir. Bütün bu hususlar DKAB programlarının, öğrencilerde saygı ve hoşgörü değerleri konusunda bir bilinç inşa etme; sevgi, saygı ve hoşgörü değerleriyle farklılıklara olumlu yaklaşmanın önemini kavrama noktasında zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir.

4. 2010, 2017 Taslak ve 2018 Yılları Programlarına Göre Hazırlanan DKAB Ders Kitaplarında Saygı ve Hoşgörü Değerleri Bağlamında Diğer Dinlerin Öğretimi

Bu bölümde, 2010 ve 2018 yılında Talim-Terbiye Kurulu tarafından kabul edilip ders kitabı olarak yayınlanan ve araştırmamızın yöntemi kısmında isimlerine yer verdiğimiz bazı kitapların saygı ve hoşgörü değerleri bağlamında diğer dinlerin öğretimi açısından sırasıyla analizine yer verilecektir.

4.1. 2010 Yılı Programına Göre Hazırlanmış Ders Kitaplarında

2010 yılı ilk ve ortaöğretim ders kitaplarında saygı ve hoşgörü değerleri ekseninde diğer din ve inançlara bakışı ele alan üniteler, “Dinler ve Evrensel Öğütleri” başlıklı sekizinci sınıf ünitesi ve “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” başlıklı on ikinci sınıf ünitesidir. Özellikle yaşayan dünya dinlerinin ortak değerleri üzerinden öğrencilere insan ilişkilerinde saygı ve hoşgörü değerlerini benimsetebilmek, bu anlamda bütün dinlerin zengin birikiminden yararlanmak anlamına gelmektedir. Sekizinci sınıf ders kitaplarında öncelikli olarak “ünitemize hazırlanalım” kısmıyla konuyla ilgili bir motivasyon ve hazır bulunuşluk sağlanması hedeflenmiş, “evrensellik, dinlerin kutsal kitapları, misyonerlik” gibi kavramlar üzerinden sorulan sorularla öğrenciler belirli araştırmaları yapmaya sevk edilmiştir.⁷⁰ Ünitenin devamında yaşayan dünya dinleri ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiş, ardından dinlerin üzerinde durduğu ortak değerlere temas edilmiştir.

⁶⁹ İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu, 2010, s. 23; Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. Sınıf) Öğretim Programı ve Kılavuzu 2010, s. 14.

⁷⁰ Ahmet Hikmet Eroğlu, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı, Gizem Yay., Ankara 2017, s. 99.

Ders kitaplarında ünitenin işlenişine “din niçin evrensel bir gerçekliktir?” başlığıyla devam edilmiş; “insanın inanma ihtiyacı, tarih boyunca bütün toplumlarda din ve inanca rastlanmış olması, her topluma peygamber gönderilmesi” gibi konular üzerinde durulmuştur.⁷¹ Ardından “günümüzde yaşayan dinleri tanıyalım” başlığıyla Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’a dair tanıtıcı bilgilere ana hatlarıyla yer verilmiştir.

Ders kitaplarının ilgili bölümlerinde Hinduizm ve Budizm’in tarihi, kurucuları, yayıldıkları coğrafya, mensuplarının mevcut durumu, tanrı anlayışları, kutsal kitapları, temel inanç esasları ve ritüelleri, kutsalları, ölüme ve sonrasına bakışları, sosyal yapıya etkileri gibi konular veciz bir dille anlatılmıştır.⁷² Bu manada Hinduizm ve Budizm’e dair ders kitaplarında verilen bilgilerin sekizinci sınıf öğrencileri için yeterli seviyede ve miktarda olduğunu söylemek mümkündür.

Yahudiliğin anlatıldığı bölüm de bilgi açısından sekizinci sınıf seviyesi için son derece zengin bir içeriğe sahiptir. Bu bölümde “Yahudi ve Musevi kelimelerinin anlamları, Hz. Musa (a.s) ve kısaca hayatı, Yahudi kutsal kitabı ve bölümleri, Yahudilikte temel inanç esasları ve on emir, ibadet ve mabetler, özel günler, semboller” konularında görsellerle zenginleştirilmiş bir anlatım tarzıyla karşılaşılır.⁷³ Aynı anlatım tarzı Hıristiyanlık ve İslam’a dair tanıtıcı bilgilerin sunulduğu satırlarda da devam etmektedir. Hıristiyanlıkla ilgili olarak “Hz. İsa (a.s) ve hayatı, Hz. Meryem (a.s), Hıristiyan mezhepleri, teslis inancı ve unsurları, asli günah, dört İncil, vaftiz, Evharistiya, günah çıkarma, Hıristiyan din adamları, kilise” gibi kavramlar ve konularla ilgili faydalı özet bilgilere yer verilir.⁷⁴ İslam’ın anlatıldığı bölümde ise “İslam’ın son din oluşu, Hz. Muhammed (a.s) ve vahiy, İslam’ın kelime anlamı, Kur’an-ı Kerim, tevhit inancı, tövbe, kul hakkı, ibadetler ve cami, güzel ahlak, temizlik” gibi kavram ve temalara dair bilgiler öğrencilerle buluşturulmuştur.⁷⁵ Bu şekilde bir anlatım tarzıyla öğrencilerin zihninde, yaşayan

⁷¹ Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 100-101.

⁷² Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 103.

⁷³ Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 104-105, Osmanoğlu, *Çoğulcu Din Eğitimi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi*, s. 272.

⁷⁴ Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 105-107.

⁷⁵ Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 108-109.

dünya dinlerinin temel özellikleri ile ilgili bir birikim ve zihinlerinde toplu bir bakış açısı oluşması hedeflenmiştir.⁷⁶

Ders kitaplarında Hıristiyanlık ve Yahudilik özelinde verilen bilgilere sadece bu dinler için ayrılan bölümlerde değil peygamberlere ve kitaplara iman, dinlerin ortak özellikleri gibi farklı konularda ilgili kısımlarda da yer verilmiştir. Bu nedenle bu iki dinle ilgili verilen bilgiler diğer dinlere nazaran daha fazladır. 2000 yılı öğretim programından sonra Hıristiyanlık ve Yahudilik, diğer dinlerle birlikte ele alınmaya başlanmış, giderek dinlerin farklılıklarına değil ortak özelliklerine vurgu yapan bir anlatım benimsenmiştir. Bunun bir neticesi olarak 2010 ders kitaplarında Yahudilik ve Hıristiyanlık, Hint ve Çin dinleriyle beraber daha çoğulcu bir anlayışla incelenmiştir. Gerek 2010 gerekse 2018 yılları ders kitaplarında Hıristiyanlık ve Yahudilikle ilgili bir tanım yapılmamış, sadece Hıristiyan ve Yahudi kelimelerinin anlamlarına değinilmiştir.⁷⁷ Ders kitapları genel olarak incelendiğinde Hıristiyanlığın inanç esasları ile ilgili ders kitaplarında objektif, çoğulcu ve bilimsel bir dilin ve anlayışın hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim kademesi açısından ise ilköğretimde ahlaki değerler öne çıkarılırken orta öğretimde ise inanç ve ahlak esasları ve ibadet şekillerini önceleyen bir anlatımdan söz etmek mümkündür.⁷⁸

Ünitenin sonunda başkalarının inançlarına saygılı ve hoşgörülü olma konusuna geçiş yapılmış, “farklı inançlardan niçin rahatsız olmamalıyız?”⁷⁹, “başkalarının inançlarına saygılı olmak birlikte yaşama duygusunu nasıl geliştirir?”⁸⁰, “hoşgörülü olmak ne demektir?”⁸¹ tarzı sorularla konuya girilmiştir. Ders kitaplarında her insanın kendine özgü bir inancının, kutsal kabul ettiği değerlerinin olduğu, bu değerler konusunda duyarlı davranacağı vurgusu öne çıkarılmış,⁸² bununla birlikte bazı insanların hiçbir dine inanmadığı da hatırlatılmıştır.⁸³ İnançlarımıza ve ritüellerimize saygı gösterilmesini istiyorsak bizim de başkalarının inanç ve kutsallarına saygılı ve hoşgörülü yaklaşmamızın gerekliliği

⁷⁶ Bekir Çuhadar, Bekir, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Birlikte / Bir arada Yaşama Kültürü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum, 2017, s. 157.

⁷⁷ Mahmut Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*, DEM Yayınları, İstanbul 2018. s. 218.

⁷⁸ Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*, s. 235.

⁷⁹ Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 121.

⁸⁰ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara 2012, s. 122.

⁸¹ Muzaffer Aydın, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, Küre Yayıncılık, Ankara 2014, s. 107.

⁸² Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 122.

⁸³ Aydın, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 107.

ve bunun insani bir hak olduğu sık sık hatırlatılmıştır.⁸⁴ Ayrıca farklı inanç mensuplarının birlikte saygı ve hoşgörüyü dayalı bir ortamı paylaşması toplumsal barışın en önemli teminatlarından birisi olarak aktarılmış,⁸⁵ farklı inançlara saygılı olmanın kişinin kendisine ve kendi inancına olan güveninin bir göstergesi olacağı belirtilmiştir.⁸⁶

Ünitenin ilerleyen satırlarında konu İslam dini özelinde de ele alınmış, İslam'ın, fertlerin inanç, tercih ve yaşayışlarına müdahale edilmemesini, hiç kimseye inançla ilgili konular üzerinden en küçük bir baskı yapılmamasını emrettiği hatırlatılmış, inanıp bağlanma noktasında herhangi bir dini tercih edip etmeme iradesinin bireyin hür seçimine bırakılmış olduğu hususuna dikkat çekilmiştir. Ders kitaplarına göre, “dinde hiçbir zorlama olmaması, Hz. Muhammed’in, İslam dinini kabul ettirmek için insanlara herhangi bir baskı yapmamış olması, Medine döneminde Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların saygı ve hoşgörü içerisinde bir arada yaşamış olması, Türklerin tarih boyunca kurduğu devletlerde, farklı din ve mezheplerden insanların bir arada sükûnetle yaşamış olması, egemenlikleri altındaki insanlara din ve inançlarından dolayı herhangi bir baskı uygulanmamış olması, farklı dinlerden toplulukların Anadolu’da yüzyıllar boyunca birbirlerinin inançlarına ve değerlerine saygı göstererek yaşamış olmaları” gibi hususlar farklı din ve inançların saygı ve hoşgörü içerisinde bir arada varlığını sürdürmesinin en güzel örneğini oluşturmuştur.⁸⁷

Sekizinci sınıf ders kitaplarında saygı ve hoşgörü değerleri bağlamında diğer dinlere bakış, din ve vicdan özgürlüğü ekseninde de değerlendirilmiş, bu manada Türkiye Cumhuriyeti’nin laik yönetim şekli ve demokratik yapısı, hukuku esas alan sosyal bir devlet olduğu vurgusu öne çıkarılarak bu durum, farklı inanç ve görüşlere toleranslı ve saygı çerçevesinde yaklaşılmasının güvencesi olarak sunulmuştur. İnanç ve ibadet özgürlüğü, Atatürk’ün sözleriyle desteklenmiş, Türk milletinin tarih boyunca hem kendi değerlerine sahip çıktığı hem de farklı din, inanç ve düşünceden insanlarla hayatı saygı ve hoşgörü ile paylaştığı mesajı öne

⁸⁴ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 123; Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 120.

⁸⁵ Aydın, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 108.

⁸⁶ Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 121.

⁸⁷ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 123; Aydın, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 108; Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, ss. 120-121.

çıkarılmıştır.⁸⁸ Ders kitaplarında ayrıca diğer dinlere bakış konusunda “misyonerlik faaliyetlerinin” yeri ve önemine de dikkat çekilmiştir. Günümüzde iletişim olanaklarının yaygınlaşmış olması, ülkelerin birbirleriyle iyice kaynaşması gibi durumlar farklı din ve inanç mensuplarının birbirleriyle olan ilişkilerinin artmasına sebep olmuştur. İnsanların dünyanın farklı bölgelerinde kendi dinlerini ve inançlarını anlatıp paylaşımları aslında olumlu bir gelişmedir. Ancak bazı inanç mensuplarının kendi dinlerini aktarma ve tanıtma gayretleri tarafsız olmanın dışına çıkarak tamamen kendi kabullerini benimsetme hatta dikte etme, dinlerinin objektif tanıtımından öte propagandasını yapma mücadelesine dönüşmüştür. Bu tarz bir yaklaşımla, insanların zayıf yönlerini istismar etmeye yönelmiş olan bütün eylemler, dinî hoşgörü ve inançlara toleranslı olmayla taban tabana zıttır. Bu tür davranışlara karşı bireyler hem dikkatli olmalı hem de kendi inancının esaslarını iyi öğrenmelidir.⁸⁹

Ünitede öne çıkarılan değerler arasında saygı ve hoşgörü değerlerinin de yer alması hem bu değerlerin öğretimini sağlamış hem de “ötekine bakış” noktasında saygı ve hoşgörü ekseninde doğru bir konum tespit etme bilincini öğrencilerde inşa etmeye yardımcı olmuştur. Bu bilincin oluşumunu hızlandırmaya yönelik olarak her konudan önce etkinlik olarak “önce düşünelim” kısmında yer verilen güdüleyici sorularla dinlerin evrensel değerlere bakışı ve bu değerler üzerinden ortak bir yaklaşım oluşturma üzerinden bir zihni motivasyon ile öğrencilerin anlatılanları benimseme noktasında yoğunlaşma sağlaması hedeflenmiştir.⁹⁰ Bu manada saygı ve hoşgörü değerlerinin aktarımı noktasında diğer dinlerin anlatımını konu edinen “Dinler ve Evrensel Öğütleri” ünitesinin başarılı bir içeriğe sahip olduğu değerlendirilmesini yapmak mümkündür.

On ikinci sınıf ders kitaplarının diğer dinlerin öğretimini konu edinen ünitesi, kitaplarda yedinci ünite olarak yerini alan ve “Din, Kültür ve Medeniyet” öğrenme alanının bir ünitesi olan “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” ünitesidir. Buradan hareketle yaşayan dünya dinlerinin benzer ve ortak özellikleri üzerinden öğrencilere insan ilişkilerinde saygı ve hoşgörü değerlerini öne çıkaran bir anlayışı benimsetebilmek ünitenin temel amacı olarak görülmektedir. Bu üniteye başta

⁸⁸ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 124; Aydın, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 109; Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 121.

⁸⁹ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 123; Aydın, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 109; Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 122.

⁹⁰ Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 109 vd.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet olmak üzere uzak doğu dinlerini de içine alan ve ağırlıklı olarak teorik bilgilerden oluşan bir anlatıma öncelik verilmiş, ardından dinlerin benzer özellikleri üzerinde durulmuştur. Ünitenin sonunda başkalarının inançlarına saygılı ve hoşgörülü olma konusuna geçiş yapılmış, farklı dinlere, kültürlere, dünya görüşüne sahip insanların birbirleriyle münasebet kurarak ortak yaşam alanlarını paylaşmalarının yeni bir olgu olmadığı hatırlatılmıştır.⁹¹

Ders kitaplarında öncelikli olarak “hazırlık çalışmaları” kısmıyla konuyla ilgili bir motivasyon ve hazırbulunuşluk sağlanması hedeflenmiş; “din olgusu, dinlerin kutsal kitapları, inanç esasları, ibadethaneler” gibi kavramlar ve temalar üzerinden sorulan sorularla öğrenciler belirli araştırmaları yapmaya sevk edilmiştir.⁹²

Ders kitaplarında ünitenin işlenişine “yaşayan dinler” başlığıyla devam edilmiş; “dinin tanımı, dinlerin çeşitleri ve dünya üzerindeki dinlerin dağılımı” gibi konular üzerinde durulmuştur.⁹³ Ardından “vahye dayalı dinler: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet” başlığıyla bu dinlere dair tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir.⁹⁴ Kronolojiye uygun bir seyirle öncelikle Yahudilik ele alınmış olup Yahudiliğin anlatıldığı bölüm bilgi açısından on ikinci sınıf seviyesi için son derece zengin bir içeriğe sahip kılınmıştır. İlköğretimde sekizinci sınıfta ele alınan Yahudilikle ilgili bilgilerin ana hatlarıyla verildiği gerçeğini hatırlarsak on ikinci sınıf ünitesi ve ders kitaplarında Yahudilikle ilgili bilgilerin daha detaylı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde “Musevi kelimesinin anlamı, Yahudiliğin tarihçesi ve Hz. Musa’nın (a.s) hayatı, İsrailoğulları’nın diğer peygamberleri, Yahudi kutsal kitabı ve bölümleri, Yahudilikte temel inanç esasları ve on emir, ibadet ve mabetler, din adamları, özel günler, semboller” konularında görsellerle ve tablolarla zenginleştirilmiş bir anlatım tarzıyla karşılaşılır.⁹⁵ Aynı anlatım tarzı Hristiyanlık ve İslam’a dair tanıtıcı bilgilerin sunulduğu satırlarda da devam etmektedir. Hristiyanlıkla ilgili olarak “Hz. İsa (a.s) ve hayatı, Hz. Meryem (a.s), havariler, teslis inancı ve unsurları, asli günah, dört İncil, vaftiz, Evharistiya, günah çıkarma, Hristiyan din adamları, kilise” gibi kavramlar ve konularla ilgili faydalı bilgilere yer

⁹¹ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 117; Nazım Genç, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12*, Netbil Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 109.

⁹² Kenan, Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, Özgün Matbaa., Ankara, 2017, s. 99.

⁹³ Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 100.

⁹⁴ Osmanoglu, *Çoğulcu Din Eğitimi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi*, s. 273.

⁹⁵ Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 100.

verilir.⁹⁶ İslam'ın anlatıldığı bölümde ise "İslam'ın son din oluşu, gönderilme amacı, ilk gönderildiği toplumun özellikleri, Hz. Muhammed (a.s) ve vahiy, İslam'ın kelime anlamı, Kur'an-ı Kerim, inanç esasları, tevhit inancı, akıl, özgür irade, ibadetler ve cami, güzel ahlak ve değerler" gibi kavram ve konulara dair bilgiler öğrencilere sunulmuştur.⁹⁷ Bu şekilde bir anlatım tarzıyla öğrencilerin zihninde, vahye dayalı üç büyük dinin temel özellikleri ile ilgili bir ön bilgi ve ön değerlendirme imkânı oluşması hedeflenmiştir.

Ders kitaplarının takip eden bölümünde "Hint Dinleri: Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm" başlığı altında bu dinlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Hinduizm ve Budizm'in tarihi, isimleri, kurucuları, yayıldıkları coğrafya, mensuplarının mevcut durumu, tanrı anlayışları, kutsal kitapları, temel inanç esasları ve ritüelleri, kutsalları, ölüme ve sonrasına bakışları, kast sistemi, karma inancı, Nirvana, ahlak sistemleri, sosyal yapıya etkileri gibi konular detaylı ve usta bir dille anlatılmıştır (Demirtaş, 2017, s. 104-106). Bu manada Hinduizm ve Budizm'e dair ders kitaplarında verilen bilgilerin on ikinci sınıf öğrencileri için doyurucu ve yeterli seviyede olduğunu söylemek mümkündür. Aynı şekilde Caynizm ve Sihizm hakkında da "ortaya çıkışı, isminin nereden geldiği, kurucuları, yayıldıkları coğrafya, tanrı tasavvuru, ibadetleri, temel ahlaki kuralları, ölümlerine muameleleri" gibi hususlarda çok fazla detaya girilmeden bilgilendirme yapılarak bu dinlerle ilgili öğrencilerin bilmesi gereken temel noktalara işaret edilmiştir.⁹⁸ Üçüncü başlık olan "Çin ve Japon Dinleri" kısmında ise Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm ve Geleneksel Dinler ile ilgili ana hususlara ve özelliklere yer verilmiştir.⁹⁹

Ünitenin son bölümü dinlerin benzer özellikleri konusuna ayrılmış, hemen hemen bütün dinlerde yer alan ortak kavram ve olgulara dikkat çekilmiştir. İlk olarak "inanç" kavramı üzerinden yaşayan dünya dinlerinin tanrı tasavvuru, kutsal kitap ve peygamber tasavvuru, ahiret tasavvuru gibi konular ele alınmıştır. İkinci olarak "ibadet" ortak kavramı üzerinden dinlerin kendilerine has ibadetleri (ö/ namaz, dua, oruç, hac, sadaka, kurban) ve mabetleri ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Üçüncü olarak da "güzel ahlak" merkez kavramı etrafında dinlerin öne çıkardığı yüce erdemlere (ö/doğruluk, dürüstlük, iyilik, yardımseverlik, büyüklere saygı,

⁹⁶ Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 101.

⁹⁷ Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 102.

⁹⁸ Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 106-107.

⁹⁹ Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 108-109.

küçüklere sevgi gösterme, zararlı alışkanlıklardan kaçınma, başkalarına zarar vermeme vs.) temas edilmiştir. Son olarak insanların bir araya gelmesine vesile olan önemli gün ve gecelerin dinlerdeki yeri konusu çerçevesinde “kandil geceleri, bayramlar, kutsal günler, tövbe, bağışlanma” gibi hususlarla ilgili bilgiler verilerek yaşayan dünya dinlerinin çevre ve çevre bilinci ile ilgili ortaya koydukları ilkeler ışığında konu tamamlanmıştır.¹⁰⁰

On ikinci sınıf ders kitaplarında farklı dinlere ve inançlara karşı saygılı ve hoşgörülü olma konusuyla bağlantılı olarak işlenen en önemli konulardan birisi “dinler arası diyalog” konusudur. Küreselleşmeye bağlı olarak iletişim olanaklarının zenginleşmesi ve çeşitlenmesi yaşayan dünya dinleri mensuplarının münasebetlerini hem daha kolaylaştırmış hem de daha önemli hale getirmiştir. Günümüz dünyasında insanların artık çatışmadan, uyum içerisinde yaşayabilmeleri için başkalarının inancına saygılı olmasının gerekliliği geniş kitleler tarafından dile getirilmektedir. Bu amaçla farklı kültür ve dinlerden insanların ortak zeminlerde bir araya gelerek birbirlerini tanımaları ve insanlığın sorunlarına birer paydaş olarak çözümler üretmeleri önemlidir.¹⁰¹ Bu hakikat, dinler arası diyalog meselesini globalleşen dünyanın yeni bir konusu olarak toplumların önüne getirmiştir.

Hoşgörü ve diyalog konusu, on ikinci sınıf ders kitaplarında gerek İslam tarihi ve medeniyetinden gerekse diğer dinlerin kutsal metinlerinden verilen örneklerle temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu manada Hz. Muhammed’in Medine’ye hicret ettiği esnada şehirde bulunan Yahudi ve Hristiyanlarla aynı devletin çatısı altında birliktelik kurması ve bu birlikteliği “Medine Vesikası” ile güvence altına almış olması; Sultan II. Mehmet Han’ın İstanbul’u fethettiği zaman Anadolu’da bulunan Yahudi topluluklarına davet mektubu göndermesi; İspanya’dan kovulan Yahudilerin 1492 yılında II. Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına kabul edilmesi; Antalya Belek’te kurulan ve içerisinde cami, kilise ve havranın bir arada bulunduğu “dinler bahçesi” hoşgörü, saygı ve diyalog konusunda Türk-İslam tarihinden verilen örneklerdir.¹⁰² Hristiyanlık açısından ise 1965 tarihli bildirmede yer alan “Kilise,

¹⁰⁰ Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, 110-132.

¹⁰¹ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 117; Genç, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12*, ss. 109-110.

¹⁰² Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 117.

Müslümanlara da büyük bir saygıyla bakar” ifadeleri ve İncil’den bazı ayetler hoşgörü ve diyalog konusunda ders kitaplarında örnek olarak verilmiştir.¹⁰³

Sekizinci sınıf ders kitaplarındakine benzer şekilde on ikinci sınıf ders kitaplarında da diğer dinlere bakış konusunda “misyonerlik faaliyetlerinin” yeri ve önemine temas edilmiştir. Bütün dinler kendi ilkelerinin doğruluğunu savunmakla birlikte diğer dinleri de yok saymaz. Gelişen şartlar, farklı inanç ve yaklaşımların saygı ve hoşgörü içerisinde bir arada yaşama tecrübesini adeta zorunlu hale getirmiştir. Bu tecrübeyi hayata geçirmek ise ön yargılardan uzak bir diyalog ortamını oluşturmakla sağlanabilir. Diğer din mensuplarıyla diyalog kurma olumlu bir tavır iken yanlış olan istismarcı misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin desteklenmesi, bazı inanç mensuplarının sadece kendi inançlarını merkeze alarak farklı tercih ve yaklaşımlara hayat hakkı tanımaması, dinlerinin tanıtımı ile yetinmeyip insanlar üzerinde baskı oluşturacak şekilde oluşumlar içine girmesidir. En doğru tavır, sevgi, saygı, barış, kardeşlik, hoşgörü, doğruluk ve adalet gibi değerleri merkeze alarak ortak noktalarda buluşabilmektir.¹⁰⁴

Görsel unsurlar ve ders içi etkinlikler açısından 2010 yılı programına göre hazırlanmış ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimini ele alan bölümler incelendiğinde, farklı dinleri temsil eden önemli sembol, mekân ve ritüelleri gösteren resimlere yer verildiği görülür. Sekizinci sınıf ders kitaplarında “Dinler ve Evrensel Öğütleri” ünitesinde Kâbe, Sultan Ahmet Camii, Kubbetü’s-Sahra, ağlama duvarı, Notre Dame Kilisesi, Stephan Bulgar Kilisesi, Selimiye Camii gibi farklı dinler için kutsal olan mekânların resimleri yer almıştır.¹⁰⁵ Dinlerin önemli sembolleri de farklı resimlerle ders kitaplarına dâhil edilmiştir. Buna göre Ganj Nehri, Buda heykeli, mezusa, om, kipa, menora, altı köşeli yıldız, haç gibi semboller, temsil ettiklerini dinin başlığı altında resimlerle verilmiştir.¹⁰⁶ İbadet ve ritüellere yönelik görseller de sekizinci sınıf ders kitaplarında ilgili konu başlıkları altında verilmiştir. Ganj Nehri’nde ibadet eden Hindular, yoga, kilise ayini gibi ibadet ve ritüellerin resimleri

¹⁰³ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, ss. 117-118; Genç, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12*, s. 109-110.

¹⁰⁴ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 118; Genç, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12*, ss. 109-110.

¹⁰⁵ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 105, 106, 110, 111; Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 99, 107, 109.

¹⁰⁶ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 107, 108, 109; Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 102, 103, 105, 106.

bunlardan bazılarıdır.¹⁰⁷ Ayrıca ders sekizinci sınıf ders kitaplarında yaşayan dünya dinlerinin dağılımını gösteren bir harita ve dinlerin birlikteliğini sembolize eden iç içe geçmiş eller şeklinde bir resim de bulunmaktadır.¹⁰⁸ Ders içi etkinlikler kapsamında ise 2008 yılı ders kitaplarında “önce düşünelim, haritada buluyoruz, özellikleri buluyoruz, araştırıyoruz, farklılıkları buluyoruz, listeliyoruz, münazara yapıyoruz, beyin fırtınası yapıyoruz, karşılaştırıyoruz, anımızı paylaşıyoruz, çözüm öneriyoruz, pano hazırlıyoruz, örnek buluyoruz, konuşalım, tamamlayalım, bilgi kutusu, yorumlayalım” gibi belli başlı etkinlikler kullanılmıştır.

2010 yılı programına göre hazırlanan on ikinci sınıf ders kitaplarının yaşayan dünya dinlerini anlatan bölümlerinin görseller açısından sekizinci sınıf kitaplarına nazaran daha zengin bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Sekizinci sınıf ders kitaplarında yer verilen görsellerin hemen hemen tamamı daha iyi düzeyde resimlerle on ikinci sınıf kitaplarında da yer bulmuştur. Buna ek olarak Sihizm, Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm gibi dinler de on ikinci sınıf ders kitabında anlatıldığı için bu dinlere ait görseller de ilgili başlıklar altında sunulmuştur. Bunlardan bazıları, Sihlerin merkezi olan Altın Mabet, Konfüçyüs’e ait tapınaklar, Konfüçyüs’ün temsili resmi, Caynizm, Şintoizm, Taoizm ve Sihizm’in sembolleridir.¹⁰⁹ Tıpkı 2008 ders kitaplarında olduğu gibi 2012 ders kitaplarında da yaşayan dünya dinlerinin dağılımını gösteren bir harita bulunmaktadır.¹¹⁰ “Not edelim, tartışalım, araştıralım, düşünelim-hazırlanalım, dolduralım, karşılaştıralım, bilgi notu, maddeler halinde yazalım” gibi etkinlikler on ikinci sınıf ders kitaplarında önerilen etkinliklerdir. 2010 yılı programına göre hazırlanmış olan sekizinci ve on ikinci sınıf ders kitapları mukayeseli olarak değerlendirildiğinde sekizinci sınıf ders kitaplarının görsel malzeme ve ders içi etkinlikler açısından daha zengin olduğu tespitini yapmak mümkündür

4.2. 2017 Taslak Program ve 2018 Programına Göre Hazırlanmış Ders Kitaplarında

¹⁰⁷ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 107; Eroğlu, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*, s. 102, 106, 107.

¹⁰⁸ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 106, 107.

¹⁰⁹ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 99, 100, 101; Genç, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12*, s. 95, 96; Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 107, 108.

¹¹⁰ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 92; Demirtaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 98.

Ders programlarının 2018 yılında güncellenmesi, gerek tematik açıdan gerekse şekil yönüyle ders kitaplarının da tekrar gözden geçirilmesini beraberinde getirmiştir. DKAB müfredatında yer alan diğer dinlerin öğretimi konusu da bu değişiklikten payını almış, 2010 yılında hem ilköğretim hem de ortaöğretim ünitelerinde ele alınan konu 2018 yılında ise sadece ortaöğretim ünitelerinde yer bulabilmiştir. 2018 yılı ders kitaplarında on birinci sınıfta “Yahudilik ve Hıristiyanlık” ünitesi; on ikinci sınıfta da “Hint ve Çin Dinleri” ünitesi diğer dinlerin öğretimi kapsamında değerlendirilebilecek ünitelerdir. Ayrıca 2010 yılında Yahudilik ve Hıristiyanlık vahye dayalı dinler olarak tasnif edilmiş, Hint ve Çin dinleri aynı isimlendirmeyeyle ders kitaplarına konmuştur. Buna karşılık 2018 yılı ders kitaplarında “vahye dayalı” kavramı kaldırılarak sadece “Yahudilik” ve “Hıristiyanlık” başlıkları kullanılarak bir sınıflandırma yapılmıştır.

2018 yılı on birinci sınıf ders kitabında 5. ünite olan “Yahudilik ve Hıristiyanlık” ünitesinin anlatımına “Kitab-ı Mukaddes, sinagog, kilise, teslis, ritüel, sakrament” gibi bu dinlerle ilgi anahtar kavramlara yer vererek başlanmıştır. Ardından hazırlık çalışmaları bölümündeki sorularla konuya ön hazırlık hedeflenmiştir. “Yahudilik hakkında neler biliyorsunuz?” sorusuyla konuya giriş yapılmış, öncelikle Yahudilikle ilgili tarihi bilgilere yer verilmiş, “İbrani, İsrail, Yahudi ve Musevi” kavramları açıklanmıştır. Yahudiliğin tarihi serencamı Tevrat kaynaklı olarak ana hatlarıyla özetlenmiş, takip eden satırlarda Yahudiliğin inanç esaslarına değinilmiştir. Yahudi kutsal kitabının ana bölümleri kavram haritasıyla öğrencilere sunulmuş, devamında Yahudilikteki ritüeller, semboller, kutsal mekânlar ve mezhepler tanıtılmıştır.¹¹¹ Yahudilikteki anlatım tarzı ve sıralaması Hıristiyanlığın anlatımı için de aynen korunmuştur. “Hıristiyanlık hakkında neler biliyorsunuz?” sorusuyla başlayan anlatım Hıristiyan kelimesinin tanımı ve Hıristiyanlık tarihi hakkında İncil referanslı kronolojik bilgilerle devam etmiştir. Ardından Hıristiyanlıkta inanç esasları, ritüeller, sakramentler, semboller, kutsal mekânlar ve Hıristiyan gruplar hakkında teorik bilgiler sunulmuştur.¹¹²

On ikinci sınıf ünitesi olarak karşımıza çıkan “Hint ve Çin Dinleri” ünitesi, diğer dinlerin ve inançların 2018 yılı ders kitaplarında öğretime konu edildiği son bölümdür. Daha önce 2010 yılında ders kitaplarında yer bulan “Caynizm, Sihizm,

¹¹¹ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11*, MEB Yayınları, Ankara 2018, s. 117-126.

¹¹² Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11*, MEB Yayınları, Ankara 2018, s. 126-133.

Şintoizm ve Geleneksel Dinler” başlıklarının yer almadığı bu bölümde sırasıyla “Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm ve Taoizm” dinlerinin temel özellikleriyle ilgili detaylı bir teorik anlatım mevcuttur. İlgili dinlerin tarihçesi, inanç ve ritüelleri, sembolleri ve kutsal mekânları hakkında öğrencilerin bilgi seviyesini artıracak bir anlatım takip edilmiştir. Bununla birlikte 2018 yılı ders kitaplarında gerek on birinci sınıf gerekse on ikinci sınıfta tercih edilen anlatım ile ilgili göze çarpan en önemli husus, diğer dinler ve inançlarla ilgili öğrencilerde teorik alt yapı oluşmasına zemin hazırlayacak bilgilerin genişçe aktarılmış olmasıdır. Buna karşılık saygı ve hoşgörü değerleriyle konunun akışı esnasında ve ders içi etkinlikler bağlamında herhangi bir şekilde bağlantı kuran bir anlatıma yer verilmemiştir.

2017 yılı programına göre hazırlanmış ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimini ele alan bölümler görsel unsurlar ve ders içi etkinlikler açısından incelendiğinde, daha önce 2010 yılı ve sonrasında basılan ders kitaplarında olduğu gibi, farklı dinleri temsil eden önemli sembol, mekân ve ritüelleri gösteren resimlere yer verildiği görülür. On birinci sınıf ders kitaplarında “Yahudilik ve Hıristiyanlık” ünitesinde kilise, sinagog, Ağlama Duvarı, Litvanya’da bulunan Michael the Archangel Kilisesi, Vatikan gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık için kutsal olan mekânların resimleri yer almıştır.¹¹³ Yahudilik ve Hıristiyanlıkta önemli yeri olan semboller de farklı resimlerle ders kitaplarında yer almıştır. Mezusa, Kipa, Menora, altı köşeli yıldız, haç gibi semboller, temsil ettikleri dinin başlığı altında resimlerle verilmiştir.¹¹⁴ İbadet ve ritüellere yönelik görseller de on birinci sınıf ders kitaplarında ilgili konu başlıkları altında verilmiştir. Kilise ayini, vaftiz gibi ibadet ve ritüellerin resimleri bunlardan bazılarıdır.¹¹⁵ Ayrıca sekizinci sınıf ders kitaplarında Hıristiyanlık ve Yahudiliğin dünya üzerindeki dağılımını gösteren bir harita bulunmaktadır.¹¹⁶ Ders içi etkinlikler kapsamında ise on birinci sınıf ders kitaplarında “bilgi kutusu, bulmaca, yorumlayalım” gibi çok az sayıda etkinlik kullanılmıştır.

2018 yılı programına göre hazırlanan on ikinci sınıf ders kitaplarının yaşayan dünya dinlerini anlatan bölümlerinin görseller açısından 2010 yılı on ikinci sınıf kitaplarına nazaran daha zengin bir içeriğe sahip olduğunu söylemek

¹¹³ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, s. 118, 123, 124.

¹¹⁴ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, s. 125, 131.

¹¹⁵ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, s. 132.

¹¹⁶ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf*, 119, 127.

mümkündür. 2010 yılı programlarına göre hazırlanan on ikinci sınıf ders kitaplarında yer verilen görsellerin hemen hemen tamamı daha iyi düzeyde resimlerle 2018 yılı on ikinci sınıf kitaplarında da yer bulmuştur. Om, Ganj Nehri, Buda heykeli, Ganj Nehri'nde ibadet eden Hindular ve yogaya dair görseller 2010 yılı ve sonrası hemen hemen bütün ders kitaplarında mevcuttur. Sadece 2018 yılı ders kitaplarına özgü olan görseller ise, Hinduizm'in tanrılarının heykelleri, kast sistemi, samsara, sekiz dilimli yol, Budist rahip, Lao tzu heykeli, Taoist mabetler, Buda'nın gözleri, Buda'nın ayak izleri, Hindu din adamlarına ait görselleridir. Tıpkı 2011 ders kitaplarında olduğu gibi 2018 ders kitaplarında da yaşayan dünya dinlerinin dağılımını tek tek gösteren haritalar bulunmaktadır.¹¹⁷ "Yazalım, yorumlayalım, bilgi kutusu, biliyor musunuz, değerlendirelim, yorumlayalım" gibi etkinlikler on ikinci sınıf ders kitaplarında önerilen etkinliklerdir. 2010 yılı programına göre hazırlanmış olan sekizinci ve on ikinci sınıf ders kitapları mukayeseli olarak değerlendirildiğinde 2018 yılı on ikinci sınıf ders kitaplarının görsel malzeme açısından daha zengin olduğu tespitini yapılabilir. Buna karşılık ders içi etkinliklerin daha zayıf kaldığını söylemek mümkündür.

Sonuç

DKAB dersi programları, ders içerikleri ve ders kitapları ilk belirlendiği andan itibaren birtakım değişikliklerle günümüze kadar ulaşmıştır. Son dönemlerde programlar üzerinde en kapsamlı değişiklik 2010 ve 2018 yıllarında gerçekleşmiş ve programlar güncel halini almıştır. Gerek ilköğretim gerekse orta öğretim DKAB dersleri için hazırlanan programlarda ve ders kitaplarında birçok değer öne çıkarılmış, konumuz olan saygı ve hoşgörü değerleri de ilgili programlarda diğer dinlerin öğretimi ile bağlantılı olarak geniş bir tarzda ele alınmıştır. Programların genel yaklaşımı başta olmak üzere Türk milli eğitiminin genel amaçları, İlk ve Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programları, programların vizyonu, temel yaklaşımları, nitelikleri ve daha iyi seviyeye taşınmasında dikkate alınan ilkeler, programların yapısı ve öğrenme alanları, programların ele aldığı değerler gibi başlıklar, öğretim programlarının temel hareket noktaları olmuştur. Saygı ve hoşgörü değerleri 2010 yılı öğretim programlarında bu temel hareket noktaları dikkate

¹¹⁷ Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, s. 121, 122, 127, 135, Kuzudışli, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*, s. 143.

alınarak diğer dinlerin öğretimi geniş bir yelpazede ortaya konmuştur. Buna karşılık 2018 yılı öğretim programında saygı ve hoşgörü değerleri sadece “Milli Eğitim Temel Kanunu, öğrencilere benimsetilecek kök değerler, programın vizyonu, uygulanması ve üniteler-kazanımlar” başlıkları göz önünde bulundurularak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bilgiler ışığında 2010 yılı öğretim programı ile 2018 yılında revize edilen öğretim programları ile ilgili diğer dinlerin öğretimi bağlamında saygı ve hoşgörü değerlerine yer verme açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, 2010 öğretim programının 2018 öğretim programına göre daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Bu durumun en önemli nedeni hiç şüphesiz 2018 yılı öğretim programının ilk defa ortaya konan bir program olmayıp revize edilerek kamuoyu ile paylaşılmış olmasıdır.

DKAB dersi öğretim programları ve ders kitaplarında saygı ve hoşgörü değerleri ile bağlantılı olarak ele alınan konulardan birisi de “diğer dinlerin öğretimi” konusudur. Bu bağlantı ders kitaplarında kendisini göstermiştir. Saygı ve hoşgörü değerleri açısından 2010 yılı ile 2018 yılı DKAB ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimi konusu karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde dikkati çeken ilk husus, değer yüklü ve merkezli bir anlatım içeriğinden bilgi aktarımının ağırlıklı olduğu bir anlatıma geçiş yapılmış olmasıdır. 2010 yılı ders kitaplarında “diğer dinlerin öğretimi” konusu saygı ve hoşgörü değerlerini benimsetme hususunda zengin bir içeriğe sahiptir. Ders kitapları, dinlerle ilgili teorik bilgilerin yanında yaşayan dünya dinlerinin evrensel öğütlerinden hareketle güzel sözler ve davranışlara vurgu yapmıştır. Bu sayede ders kitapları aracılığıyla güzel olanı saygı ve hoşgörü değerleri çerçevesinde öğretme, yaşayan dünya dinlerinin benzer ve ortak özelliklerini öne çıkararak bütün insanlık için ortak bir değerler silsilesi ortaya koyma hedeflenmiştir. 2018 yılı ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimini konu edinen ünitelerde saygı ve hoşgörü değerinin öğretimi ile ilgili herhangi bir bilgi veya uygulamaya yer verilmemiştir. İlgili ünitelerde diğer dinlerle ilgili teorik bilgilere ağırlık verilirken gerek genel anlamda bütün değerler için gerekse özelde saygı ve hoşgörü değerleri ile ilgili değer öğretimi ve değer aktarımına dair herhangi bir bölüm ayrılmamıştır. Bu doğrultuda 2010 yılından 2018 yılına kadar olan süreç için DKAB ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimi ile ilgili ünitelerde saygı ve

hoşgörü değerlerini öne çıkaran bir anlatımın özellikle 2018 yılı ders kitaplarında tercih edilmediği tespitini yapmak mümkündür.

2010 yılından 2018 yılına gelen süreçte programlar, barışçıl, hoşgörü sahibi, adil, bilimsel verileri ve aklı esas alan, diğer inançlara ve mensuplarına karşı saygı ve hoşgörü anlayışı geliştirmeyi ve bu dinleri inanıldığı ve tecrübe edildiği şekliyle ve benzer özellikleriyle tanıtmayı amaçlayan bir anlayışı temel almaktadır. Bu noktadan hareket edildiğinde 2010 yılı sonrasında hazırlanan DKAB öğretim programlarının tamamında diğer din ve inançlara yer verilmesi daha anlamlı bir hale gelmektedir. Nitekim DKAB dersinin kendisini “çoğulcu ve mezheplerüstü” olarak tanımlaması diğer dinlerin ve inançların da program içerisinde yer alarak öğretime konu edilmesini zaruri hale getirmektedir. Buna bağlı olarak 2000 yılı öğretim programından sonra farklı dinler ve inançlar birlikte ele alınmaya başlanmış, giderek dinlerin farklılıklarına değil ortak özelliklerine vurgu yapan bir anlatım benimsenmiştir. Bunun bir neticesi olarak 2010 yılı ders kitaplarında Yahudilik, Hıristiyanlık, Hint ve Çin dinleri bir arada olacak şekilde daha çoğulcu bir anlayışla incelenmiştir. 2010 yılı sonrası programlar ve ders kitapları genel olarak incelendiğinde diğer dinlerin ve inançların tarihçeleri, sembolleri, kutsal mekânları, ritüelleri ve inanç esasları ile ilgili verilen bilgilerde objektif, çoğulcu ve bilimsel bir dilin ve anlayışın hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu manada DKAB dersi programlarının çoğulcu ve mezheplerüstü olma iddiası, 2010 yılı ve sonrası programlarda ve ders kitaplarında giderek daha iyi karşılık bulmuştur. Ders kitaplarında kullanılan görsel materyaller yönüyle 2010 yılı sonrası ders kitaplarında giderek olumlu yönde devam eden bir gelişim olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşılık ders içi etkinliklere 2018 yılı programına göre hazırlanan ders kitaplarında 2010 yılına göre daha az yer verilmiştir.

Kaynakça

Altaş, Nurullah. “Türkiye’de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç. Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2002, c. IV, sayı: 12, ss. 145-168.

Altaş, Nurullah. *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 2003.

Altaş, Nurullah. "Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim DKAB Programlarında İslam Dini Dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)". *Türkiye'de Dinler Tarihi Dünü, Bugünü, Geleceği*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2010, ss. 672-703.

Ay, Mustafa Fatih. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Hoşgörü Değerinin Öğretimi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2013.

Aydın, Muhammet Şevki. *Açık Toplumda Din Eğitimi (Yeni paradigma ihtiyacı)*. Nobel Yayınları, Ankara, 2011.

Aydın, Muzaffer. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*. Küre Yayıncılık, Ankara 2014.

Bilgin, Beyza. "İslam Din Pedagojisinde İslam'dan Başka Dinlerin Anlatımı". *AÜİFD*, 2002, c. XXXXIII, sayı: 2, ss. 19-40.

Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Gün Yayıncılık, Ankara 2001.

Bulut, Zübeyir. "Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim DKAB Programında Diğer Dinlerin Öğretimi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2014, c. III, sayı: 2, ss. 359-381.

Çuhadar, Bekir. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Birlikte / Bir arada Yaşama Kültürü*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum, 2017.

Demirtaş, Kenan. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12 Ders Kitabı*. Özgün Matbaacılık, Ankara 2017.

Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Taslak Programı (4-8; 9-12), Temmuz, 2017.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 Ders Kitabı*. Gizem Yayıncılık, Ankara 2017.

Genç, Nazım. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12*. Netbil Yayıncılık, İstanbul 2017.

Göçeri, Nebahat. "Devlet Politikası Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitaplarında İnsan Anlayışı ve Hoşgörü". *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. II, sayı: 2, ss. 27-40.

Gücen, Ahmet. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Bilimsellik Değerinin Öğretimi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014.

<http://www.theewc.org/content/about.ewc/history.of.the.centre/>, erişim tarihi: 30.05.2019.

Kaymakcan, Recep & Meydan, Hasan. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi*, Haziran 2011, c. IX, sayı: 21, ss. 17-35.

Kaymakcan, Recep. "Yeni Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı, İnceleme ve Değerlendirme Raporu". *ERG Raporları*, ERG Raporları Yayınları, İstanbul 2007.

Komisyon, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı Sekizinci Sınıf*, MEB Yayınları, Ankara 2015.

Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11*, MEB Yayınları, Ankara 2018.

Komisyon, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara 2012.

Maden, Kenan. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında Saygı Değerinin Yeri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2017.

Mehmedoğlu, Yurdağul. "Dünya Dinleri Kültürü Bölümü Çok Kültürlü Din Eğitimi Ana Bilim Dalı". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, SDÜ Baskı Evi, Isparta 2004.

Osmanoğlu, Cemil. "Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarında Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü". *ERUIFD*, 2012, c. II, sayı: 15, ss. 55-78.

Osmanoğlu, Cemil. *Çoğulcu Din Eğitimi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi*. Nobel Yayınları, Ankara 2016, s. 93.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2010.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2018.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2010.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2018.

Yemenici, Ahmet. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Diğer Dinlere ve Mensuplarına İlişkin Yaklaşımları (Nitel Bir Çalışma)". *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2014, c. VIII, sayı: 15, ss. 153-176.

Yeşil, Salih. "Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zekâ". *KMU İİBF Dergisi* (2009), 11/16, ss. 100-131.

Yürük, Tuğrul. "Farklı Din Anlayışlarına Ayrılan Yer Açısından Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programları". *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, Ağustos 2016, c. II, sayı: 1, ss. 305-320.

Zengin, Mahmut. *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*. DEM Yayınları, İstanbul 2018.

Göçmen, Akif. *Yahudi-Müslüman Diyalogunun İmkânı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2010.

Güner, Yasemin. *Ortaçağ Avrupa'sında Yahudi Göçleri Ve Yahudi Kültürü*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 2007.

Gürkaynak, Muharrem. "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi Ve Yahudi Milleti". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. Cilt: 9, Sayı: 2. 2003, ss. 275-290.

Güven, Erdem. *Türkiye Yahudileri'nin İsrail'e Entegrasyonu*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2006.

Güven, Zeliha Zuhul. *Yahudiliğin İnsana Yaklaşımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999.

Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Adalet". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*. Sayı: 18. 2013, s. 20-24

İpek, Nurdan. *Selanik Ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, 2011.

İslamoğlu, Hatice. *Elmalılı Tefsirinde Yahudi Ve Hıristiyanlara Bakış*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa, 2008.

Johnson, Paul. *Yahudi Tarihi*. Çev. Filiz Orman. Pozitif Yayınları. İstanbul, 2001.

Karagedikli, Gürer. "Altın Çağ" ile Modern Dönem Arasında Osmanlı Yahudileri: Edirne Yahudi Cemaati Örneği (1680-1750)". *Kebikeç*. Sayı 37. 2014, ss. 305-336.

Kaufmann, Francine; Eisenberg, Josy. "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik". Çeviren: Mehmet Aydın. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XXIX. 1987, s. 267-283.

Kaya, İlyas Ozan. *Şer'iyye Sicillerine Göre Galata Yahudi Cemaati (1600-1625)*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir, 2018.

Kaygısız, Hüseyin. *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri (1881-1917)*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kilis, 2014.

Kaynar, Nilgün. *Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2009.

Kılıç, Musa. "Osmanlı Diplomasisi Hizmetinde Yahudiler". *Türk Sosyal Ve Siyasi Hayatında Yahudiler*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık 1. Baskı. İstanbul, 2011, ss. 91-128.

Kılıç, Musa. "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar". *OTAM*. 31. Bahar 2012, ss. 129-155.

Kurt, Ali Osman. "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 7, Sayı: 1. Ocak-Nisan 2010, ss. 33-59.

Metli, Ebru. *Hasidizm'in Yahudi Ve Öteki Anlayışı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2006.

Ocak, Refika. *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler*. Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir, 2004.

Özalkan, Seda. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2017.

Özen, Adem. *Cumhuriyetten Günümüze İstanbul Yahudileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 1993.

Özgül, Esin. *1917 Balfour Deklarasyonu Ve Filistin'e Yahudi Göçü*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir, 2018.

Özmen, Seda. *Yahudiliğinin İki Temel Dökümanı: Pittsburg Ve Columbus Platformları*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale, 2007.

Sağkulak, Şermin. *19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Topraklarına Yahudi Göçü*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2011.

Sartre, Jean Paul. "Yahudi Düşmanı,". Çev. Emin Türk Eliçin. Salyangoz Yayınları. 1. Baskı. İstanbul, 2008.

Sayar, Süleyman. "Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. Cilt: 9, Sayı: 9. 2000, ss. 1-13.

Shahak, Israel. *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*. Çev. Ahmet Emin Dağ. Anka Yayınları. 3. Baskı. İstanbul, 2004.

Subaşı, Doğa Filiz. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sefardiler". *Türk Sosyal Ve Siyasi Hayatında Yahudiler*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 1. Baskı. İstanbul, 2011, ss. 129-159.

Taner, Hülya. "Kur'an Yolu Tefsiri"nde Yahudilik İle İlgili Bilgilerin Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elâzığ, 2018.

Tiryaki, Hatice. *Reformist Yahudilik*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2006.

Tokalak, İsmail. *Paranın İmparatorları Rotschild'lerin Küresel Gücü*. Ataç Yayınları. İstanbul, 2014.

Tokel, Meliha. *Tarihte ve Günümüzde Edirne Yahudi Cemaati*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2010.

Ünal, Asife. "Yahudi Düşün Gelenekleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2. 2016, ss. 225-241.

Yavuz, Nazmiye. *Kitabı Mukaddes Açısından Yahudilik Ve Hristiyanlıkta Seçilmişlik Anlayışı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2006.

Yeşildal, Mustafa. *Balat'taki Yahudi Kurumlarının Tarihsel Gelişim Süreci*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2006.

Yıldız, Hasan. *OrtaDoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Tezli Yüksek Lisans Tezi. Elâzığ, 2008.